

Dr. GIESSWEIN SÁNDOR

HÁBORÚ ÉS BÉKE KÖZÖTT

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T

*A háborúban elesettek
dicső Emlékének,
barátnak és ellenségnek, kiket a halál
testvérekké avatott,
hogy hantjaikból az élők testvériségének
virága fakadjon.*

D. D. D.

ELŐSZÓ.

NAGY FELTŰNÉST keltett egy német tudósnek néhány év előtt megjelent munkája, melynek ő ezt a fátumszem címet adta: «*Der Untergang des Abendlandes*». Ez a néhány szó csaknem megdöbbenő ítéletet mond ki. Azt állapítja meg, hogy az a nyugateurópai kultúra, melyre a mai ember oly büszke tud lenni, – mintha csak az egész az ő érdeme volna, – hogy a világhódító technikai haladásnak e korszaka a végéhez közeledik, előhaladott szklerózisban szenved s végelgyengülés felé halad. A kultúráknak Oswald Spengler szerint t. i. van gyermek-, ifjú-, férfi- és aggkoruk. És mi most már a díszes aggkor hanyatló szakába értünk.

De van Spenglernek a kultúrákra vonatkozó másik hasonlata is. Eszerint a kultúrák fejlődése az évszakokhoz hasonlít. Az ifjú kultúrák, miként a tavasz, üde színeikkel, illatos levegőjükkel, a fülemilék bájos zenéjével gyönyörködtetik érzékeinket; utána következik a föld termését érlelő nyár, majd az őszi, amelyben a tavasz által kifakasztott és a nyár által megérlelt gyümölcsöket leszedjük és összehordjuk, míg aztán a tél

álomba nem kergeti a természetet, melyet, hogy álma nyugodt legyen, puha hótakaróval főd be.

Mindkét hasonlatra ráillik az, amit minden hasonlatra el lehet mondani, hogy sántikál. Mégis nekünk úgy tetszik, hogy az utóbbi, mely nem is annyira elkoptatott, találóbb, és pedig azért, mert míg az emberi életben ifjúság, férfikor és aggkor csak egyszer van és renaissance-nak nincsen helye, addig a kultúrák fejlődésében vannak megújulások és a telet akárhányszor megint tavasz követi.

Spengler megállapításában kétségkívül valami igazság rejlik, az t. i.: hogy az úgynevezett nyugati kultúrvilág válságos helyzetbe került. Az a kérdés, vajjon e válság az aggkor válsága-e, amelyre csak a kimúlás következhetik, vagy pedig a tél válsága, amelyet ^j ébredés, egy virágfakasztó új tavasz követ? S ez a kéid&3 most dől el, abban az időszakban, midőn a nyugati kultúra emberisége a háború és béke közötti kétes állapotban lebeg. Mert való igaz az, amit még a háború elején egy angol jogtudós, Lawrence, mondott: «Vagy a civilizáció vet véget a világháborúnak, vagy pedig a világháború vége a mi civilizációnkkal».

A világháború, mely a mi kultúránk büszke haladását egyszeriben megakasztotta, vagy helyesebben szólva a rombolás eszközeinek tökéletesítésében egyoldalú irányba terelte, nem annyira az oka a mi válságunknak, hanem egyik kórtünete, amely parancsolólag késztet arra, hogy a gyökeres gyógyításhoz minden

haladék nélkül fogjanak hozzá. A világháború csak azért törhetett ki, mert az államok belső életét szociális bajok dúlták fel és mert a nemzetközi együttérzést és együttműködést, a nemzetek életének egymásba kapcsolódását főként ugyanazok az okok lehetetlenné tették. Államok és nemzetek már hosszabb idő óta nem mint erkölcsi tényezők állottak egymással szemben, hanem mint olyan gazdasági csoportok, melyek a jó és rossz határán túl állanak s más érdeket nem ismernek, mint a pillanat előnyeit s azokat is csak bizonyos csoportok szempontjából tekintve.

A világháborúnak kellett jönnie, hogy ennek az erkölcstelenségnek a tudatára ébredjünk. Egy angol államférfiú most a háború folyamán azt mondta egyik parlamenti beszédében, hogy a mostani világháború a hegyi beszéd felfüggesztése. Nézetem szerint ez nem elég erős kifejezés, nemcsak a hegyi beszédet, hanem a tízparancsolatot is felfüggesztettük. De ez nemcsak most a háború alatt vette kezdetét. Nagyon sok igazság van Clausewitznek sokszor idézett szavaiban: *«Der Krieg ist die Fortsetzung der Politik, nur mit anderen Mitteln»*. A háború nem a hadüzenettel és nem az ágyúk szavával és puskák ropogásával kezdődik. Benső okai már évek és évtizedek óta működnek. A hegyi beszéd és tízparancsolat felfüggesztése is benne volt már abban a kettős morálban, mely az egyéni és állami tevékenységet más-más látószögből ítéli meg.

Egy kor sem volt ugyan mentes a hegyi beszéd szel-
leme ellen irányuló cselekményektől, és pedig egyéni
és tömeges megnyilvánulásban, de mióta a keresztény
civilizáció légkörében élünk, mégis az újabb idők neo-
machiavellizmusa volt az, amely ezt a kettős morált
legalizálta. Ehhez az irányzathoz tartozó modern
állammoralisták az angol Paley, Sidgwick, a német
Lásson, Erich Kaufmann és Rümelin. Paley szerint
minden, ami az állam javára szolgál, igazságos (*Whate-
ver is expedient is right*). Rümelin szerint a dekalogus,
a morál alapja, az államoknak egymáshoz való vi-
szonylatában nem alkalmazható.

A népek öntudatába azonban a szent egoizmus e
tanai nem mentek át, abban élt még a közösségnek
érzete s a messinai katasztrófa alkalmával az egész
művelt világ dokumentálta, hogy e csapás súlyát nem
csupán Itália érezte, hanem az egész művelt emberiség
s ezzel az összes kultúrnépek meghazudtolták Lásson e
tételét: «*Ein Volk, welches das Fremde nicht lassen
kann, ist ein erbärmliches Volk*».

A mostan végződő világcataztrófa kellett hozzá,
hogy a tömegek szeméit megnyissa arra, hogy meglás-
sák, micsoda veszedelem rejlik ebben az állami mani-
chäizmusban. Talán ez a szemléltető oktatás lesz annyi
hatással, hogy bekövetkezik az az új éra, melyről egy
amerikai államtudós, D. J. Hill így ír: «Majd ha min-
den művelt ország iskoláiban az ifjúságot arra tanítják,
hogy az erkölcsi kötelesség nem szűnik meg az ország-

határokkal s hogy az államok erkölcsi lények, melyek a nagy ethikai elvek uralma alatt állnak és hogy a szabadon kötött szerződések szentek és sérthetetlenek s ha a nemzeti történetet úgy adják elő, hogy miatta a többi nemzetek is becsületesek maradnak, akkor majd az emberi fejlődésnek új korszaka kezdődik és a diplomácia is új csapásokon halad».¹

De erre a gondolkodásra az embereket még nevelni kell s ezt kívánja nálunk megtenni a magyar *Békeegyesület* (most hivatalos neve: *a népek szövetségét előkészítő Magyar Békeegyesület*), amely engem, már több egy évtizedénél, azzal tisztelt meg, hogy abba az elnöki székébe ültetett bele, melyet valaha hazánk oly szellemi nagyságai, mint Jókai Mór és Türr István foglaltak el. Ez még inkább kedves kötelességemmé tette azt a hajlamaimnak még jobban, mint erőimnek megfelelő feladatot, hogy hazánkban a nemzetközi megértés útjait egyengessem.

Ép ez oknál vállalkoztam szívesen arra is, hogy a többi között e célt szolgáló *«Auróra»-nak* főszerkesztői tisztjét elvállaljam és barátaim felszólítására szívesen teljesítem azt az óhajt, hogy e folyóiratban a többnyire hasonló célt szolgáló dolgozataimat, megtoldva még egy másikkal, e füzetben közrebocsássam. Talán e csekély ajándékkal hálálhatom meg az emberiségnek és

¹ D. J. Hill. Contemporary development of diplomacy. St. Louis 1904. 15. 1.

édes hazámnak azt, hogy a Gondviselés kegyelméből negyven éve forgathatom a tollat. A tudomány és szociális publicisztika különféle terein tettem ezt, de soha nem tettem oly nagy örömmel, mint akkor, midőn hazám népét az emberiség és emberiség érzelmi kapcsolataiba beilleszteni segédkezem, – mert nézetem szerint – ez ma egyszersmind a legnagyobb hazafias feladat, amely által nemzetünk és hazánk restaurálását a legjobban szolgálhatjuk.

Budapest, 1921. évi február hó 10-én.

A szerző.

A mi célunk.

(Az Aurora programrajaként 1919. dec. 24.)

AZ EMBEREK társadalmi tevékenységét két ösztön irányítja; az egyik a meglévőt fenntartani, a másik újat alkotni iparkodik. Az egyik, a konzervatív ösztön, tisztelettel a múltra tekint, a másik, a progresszív ösztön, merengő tekintettel és sejtelmes szemlélettel a jövő számára dolgozik. A konzervatív és progresszív irányzat tusájából származik aztán egész állami, politikai és kulturális életünk kialakulása.

Ha az emberi társadalom csak a konzervatív szellem hatása alatt állana, alig különböznék az állati társadalomtól. Ez utóbbiakban a történelem nem tud haladást megállapítani. A méhek a fáraók, sőt talán a jégkorszak idejében is úgy rakták sejtjeiket, igaz, hogy bámulatosan, a mértani tudomány szigorú szabályai szerint, mint manapság. Euklides és Descartes számításai, Newton és Kepler fölfedezései, a gőz és elektromosság erőinek alkalmazása nem változtattak rajta. Egészen másként a haladó emberi társadalomban ezek nagy átalakulásokat hoztak magukkal.

Az emberi társadalom fokozatos fejlődés képét mutatja nekünk. De ép a fejlődés gondolata magában foglalja azt; hogy eredetét meg nem tagadja. A századok viharával dacoló tölgy, mint létező képesség, már benne

volt a makk csirájában, így a nemzeté abban a törzsszerkezetben, melyből az kialakult. Az emberi társadalmak nem válhatnak el múltjuktól. Csupa progresszivitásból egy állam vagy nemzet sem tud fennmaradni. A merő konzervativizmus a tespedésbe visz, a kizárólagos progresszivitás a megsemmisülés örvényébe vezet.

A szociológusok egyrésze abba a végzetes hibába esett, hogy a múltra csak lekicsinyléssel nézett, mintha bizony a mai politikai életben minden tündöklő arany és önzetlenség volna. Nem látott a múltban mást, csak maradiságot, durvaságot s a gyakran nyers külső alatt nem látta azokat az erkölcsi értékeket, melyeknek energiája még ma is él bennünk s amely nélkül már elvesztünk volna. Ezek a szociológusok aztán, néha a tudomány mezébe burkolózva, gyalázkodva beszéltek történelmünk kimagasló alakjairól, akik, még ha emberi gyengéik voltak is – s kinek nincs? – mégis bizonyos ideálokat szemléltettek, ami által akárhányszor a haladás eszméjét ellentétbe hozták a nemzeti eszmével. Ne feledjük el, hogy a múlt idők emberei is emberek voltak, mint mi, bennük is volt egy jó adag az emberi önzésből, de köztük is voltak ideális célokra törekvő s érték küzdő emberek. A másik oldalról is történt hiba, midőn hőseit minden gyarlóságtól mentesnek tekinti. Hisz a tragédiák hőseinél is a művészi kellékhez tartozik, hogy a nagy tulajdonságok fénye mellett legyenek a pecadillok árnyfoltjai, melyek a hős tragikumát okozzák.

A jövő a jelen csatornáján át a múltból folyik. *Panta rhei*, minden folyik, mondotta a régi görög bölcs; folyik, nem marad egy helyen, változik, új is járul

hozzá, de eredetét meg nem tagadhatja. S azért rosszul szolgálja nemzetét az, aki a múlt minden elavult intézményét változatlanul fenntartani óhajtja. A társadalmi és nemzeti életben megállapodás nincs. Itt minden megállapodás és tespedés egyenlő a halállal.

A nagy világháború mozgalomba hozta egész Európa, de sőt Amerika gazdasági és szellemi életét. Maga az, hogy ez a háború reánk szakadt, mutatja, hogy a mi szociális berendezkedésünkben valami hibának kell lennie. Az államok egymáshoz való viszonya nem az, aminek lennie kellene. A fizikai téren a közlekedés, a technika haladása folytán ma szomszédok vagyunk a legtávolabbi népekkel. Szellemileg azonban nem vagyunk azok, nemzetközi jogi intézményeink nein tartottak lépést a technikával. Ezt a hiányt kell pótolnunk, hogy Európa nyugalma igazán helyreálljon.

És itt kell belenyúlnia az egybekapcsoló munkába annak a keresztény kultúrának, mely a modern népek gyermek- és kamaszkorában, minden primitív erkölcsi és jogi felfogás mellett, mégis csak valahogy ki tudta fejleszteni és növelni a keresztény népek és a kulira egységének gondolatát. S ha itt a kultúra, nevezetesen az úgynevezett nyugati kultúra egységéről beszélek,, ezáltal nem tagadom a nemzeti kultúrát, de jól jegyezzük meg: a magyar nemzeti kultúra, épúgy, mint az angol, francia vagy német, csak egy válfaja az általános európai kultúrának.

A kereszténységről s különösen a katholicizmusról sokaknak az a balhiedelmük van, hogy az a konzervatív szellem megtestesítője. Ó nem, ne gondolja senki, hogy a kereszténység olyan borszesz, melyben minden

elavult dolgot konzerválni lehet. Van benne egészséges konzerváló erő, mely az intézmények életképességét fokozza, de van benne hatalmas energia, mely az egészséges fejlődést előmozdítja, helyesen irányítja s ép ezáltal menetét gyorsítja.

Azért oly változatos és mellette lényegében mégis oly egységes a keresztény kultúra. Mily más formában nyilvánul meg szent Pálnál, szent Jeromosnál és szent Ágostonnál, aztán aquinói szent Tamásnál, Danténál, Shakespearenél, Koperniknél, Newtonnál! S a művészetben mennyi változat a római bazilikától a byzanci s román stíluson át a gótikára, innen pedig a renaissance-tól a barokkon és rokokón keresztül a biedermaierig, nem tudom, vajjon a szecessziót is ide számítsam-e? Minő más és minő mereven konzervatív emellett pl. az iszlám művészete és egyáltalán szellemi élete. A mór stílus az ő káprázatos színeivel, merész kontúryaival, csipkeszerű ornamentikájával egyszerre készen áll előttünk. De ha vannak is egyiptomi, perzsa vagy spanyolmoreszk változatai, a századok folyamán bizonyos merev fatalizmusban konzerválódott s az Alhambra, a cordobai mecsetből vált székesegyház, a jeruzsálemi Omár-mecset és a kairói alabástrommecset, azért csak egy típushoz tartozik.

Sajnos, a konzervatív fatalizmus újabb időben nálunk megmétélyezte a keresztény kultúrát és gondolatot is. Minden új eszmétől, gondolattól, sőt formától kezdenek irtózni és így történik meg aztán az, hogy ezek egészen a nemkeresztény, vagy pláne keresztényellenes tábor talajára siklanak át! Így van ez sok társadalmi problémánál, a szociális kérdésnél, a demokrá-

ciánál, a békemozgalomnál, a feminizmusnál és nőmozgalomnál, így van művészeti és irodalmi mozgalmaknál és kérdéseknél.

Így volt ez különben más időkben is. Ha Franciaországnak már a XVIII. század elején lettek volna Sиейés-féle abbái s ha a francia papság nem azonosította volna a katholicizmust a rokokóval, a *Szabadság, Egyenlőség és Testvériség* keresztény eszméi megvalósulhattak volna guillotine, Marat-k és Danton-ok nélkül. És ha ma a kapitalisztikus rendszert nem azonosítják sokan a keresztény társadalmi renddel, nem lesz többé marxizmus az ő materializmusával és osztálygyűlöletével s nem lesz bolysevizmus Lenin-fiúkkal és Szamuelyekkel terhelve.

Sokszor az, amit sokan konzervativizmusukban megakarnak őrizni, nem is más, mint a keresztény kultúra égbenyúló és ideális merészségű gótikájára rakott profán csecsebecse, barokkdíszítmény, mely a stílus egységét rontja. S ha aztán műértő kéz az eredeti stílus tisztaságát vissza akarja állítani, a profanum vulgus azt kiabálja, hogy az ősi hagyományokat le akarják rombolni. Ezek az okai annak, hogy mi sokszor copfban járunk, míg a mi igazi keresztény gondolatainkat mások sajátítják ki, igaz, hogy többnyire eltorzított alakban.

Ne féljünk tehát a megújhodástól és ne féljünk azoktól az újításoktól, melyek a keresztény kultúra és nemzeti élet természetes fakadécai. Örüljünk annak, hogy élünk és van bennünk energia, ne törődjünk a tétlen maradiak éktelen lármájával. A kutya ugat, a karaván halad.

Ne rejsük el vétkes mulasztással a keresztény kul-

túra talentumait, hanem kamatoztassuk őket, különben mások fogják kamatoztatni, azok, akik jobban értenek a kamatoztatáshoz, mint mi.

A keresztény kultúra a haladás és tevékenység kultúrája; aki csak konzervatív akar lenni, az keressen menedéket az iszlám fatalizmusában vagy a buddhizmus quietizmusában. A mi vezérünk Krisztus, kiről írva vagyon: «Általhaladt, jót cselekedvén».

Mi tehát a keresztény kultúra erejével meg akarjuk tartani a jót, de haladni akarunk a jobb felé. Igen, mi *progresszívek* is akarunk lenni. S ha valamikor, úgy ma, midőn a romok közül új világnak kell kelnie, most van itt az ideje annak, hogy haladni tudjunk, különben az idő elhalad fölöttünk.

Mi *progresszívek* akarunk lenni az irodalom, művészet, a társadalmi és politikai élet terén, nem azért, hogy forradalmat szítsunk, hanem hogy a forradalmat elhárítsuk, mert a szellemi maradiság és tespedés az a mocsár, ahol a forradalom miazmái megteremnek.

Ez a mi célunk, ez az igazi ébredés; aki fölébredt, ne dörzsölje soká szemeit, jöjjön velünk! Itt a hajnal, ne legyünk későnkelők, mert aki korán kel, aranyat lel.

Kereszténység és szocializmus.

(1920. jan. 18.)

C SODÁLATOSAN ellentétes véleményeket hall az ember a kereszténységnek és szocializmusnak egymáshoz való viszonyáról. Míg a német szociáldemokrácia egyik vezető embere, Bebel, azt a tételt állítja föl, hogy kereszténység és szocializmus úgy viszonylanak egymáshoz, mint a tűz és víz, egyik a másikkal meg nem fér, addig ugyanazon táborból mások Krisztust szocialista agitátornak szeretnék feltüntetni és az első keresztény hitközségeket kommunista társadalomnak tekintik.

Ez a különböző megítélés onnan származik, hogy úgy a kereszténységnek, mint a szocializmusnak fogalmát más és más szempont szerint alkotják meg.

Nagyon egyoldalú dolog ugyan a kereszténységet tisztán szociális s pláne forradalmi mozgalom gyanánt beállítani, de tagadhatatlan, hogy a keresztény ideológiában sok a szociális és a régi felfogással szakító momentum.

Vajjon a hegyi beszéd ethikai igazságai nem egyenlőségi követelményeket tartalmaznak? Szociális követelmények nem donu-e le az osztálykülönbségeket s nem hirdeti-e az úr és szolga közti egyenlőséget? De mégis, milyen másfajta volt ez az ethikai radikalizmus, mint a Spartacus-féle rabszolgaforradalom.

Vannak aztán, akik azt hiszik, hogy a kereszténység csak az első századokban követte a szociális irányzatot, hogy aztán, midőn uralomra jutott, a nagyok és gazdagok szolgálatába állott és az előbbi felszabadító szerepet reakciós szereppel cserélte fel.

Igen sokszor találkozunk azzal a téves felfogással, mintha az egyház és a feudalizmus egymást fődő fogalmak volnának. Hát, kérem, nagy tévedés magát a kereszténységet annak egy mellékes és ideiglenes jelenségével összetéveszteni. A középkor feudális, hadviselő püspökei mellett is ott volt egy assisi szent Ferenc, magyarországi szent Erzsébet, sienai szent Katalin, a népek szövetségének régi hirdetője, valamivel később borromei szent Károly, Milánó nagy érseke, s ezekben annyi volt a szociális gondolatból és tetteiből, hogy a mi századunk is tanulhatna még belőle.

De hasonló hamis megítélésben részesül a szocializmus is. Nem is csoda, hisz mindenki a maga ízlése szerint határozza meg. A nagyközönség egyértelműnek veszi a Marx alapította szociáldemokráciával, pedig ez ép olyan mellék jelensége a szocializmusnak, mint a feudalizmus a középkori egyháznak.

Ha a kereszténységet és a szocializmust ily egyoldalú szempontból ítéljük meg, akkor természetesen diametriális ellentétben vannak egymással. A marxizmus dogmatikája egyenes tagadása a kereszténységnek. De ugyan ki meri azt állítani, hogy ez a teljesen negatív szellemű dogmatika a lényege a szocializmusnak? Magában a szociáldemokrata táborban is mindsűrűbben találkoznak olyanok, akik hibáztatják Marxot azért, hogy szociális elméletét a mereven tagadó mate-

rializmusra építette föl. A szocializmus gazdasági rendszer, – mondja Paul Kampfmeier – s ennek a valláshoz semmi köze; lehet valaki materialista, anélkül, hogy szociáldemokrata volna, s lehet valaki keresztény s emellett a gazdasági téren szocialista.

És ha aztán hozzávesszük azt, hogy az olasz szocializmus egyik kiváló képviselője, Achille Loria nem zárkozhatik el attól a gondolattól, hogy a gazdasági rendszerek elbírálásánál nem szabad mellőznünk az erkölcsi szempontokat, ebben újabb bizonyítékát látjuk annak, hogy a komolyan vett szocializmus nem maradhat meg az ő tisztán negatív, materialisztikus alapján.

A szociális kérdés nemcsak gazdasági kérdés, nem pusztán gyomorkérdés, hanem az igazságosság keresése, tehát erkölcsi kérdés. És íme ez az a platform, ahol a szocializmus a kereszténységgel találkozik s ezen a platformon kell a megértést megtalálnia a mai kor legelterjedtebb szocialisztikus szervezetének, a szociáldemokráciának és a kereszténységnek, nevezetesen a ma is légyetegemesebb és valójában internacionális valláserkölcsi szervezetnek, a katholicizmusnak. Nézetem szerint a megzavart világbékét ennek a két világszervezetnek kölcsönös megértése hozhatná helyre. Az egyik, az egyház, az ő ma is hatalmas erkölcsi erejével, a másik, a szociáldemokrácia, gazdasági szervezkedésével adhatná meg azt az alapot, amelyen a népek szövetsége fölépülhetne. Hisz mindannyian beláthatjuk, hogy a kapitalisztikus, militari sztikus és diplomat a világ sem XV. Benedek pápa, sem Wilson elveit nem veszi be. Azért mondott csütörtököt a versaillesi és saintger-

maini béke és még inkább a neully-i, vagy trianoni. A népek jogaiért a háború folyamán a római pápa, a tartós béke hágai központi szervezete, a szociáldemokraták stockholmi és zimmerwaldi tanácskozásai keltek síkra. Ennek a négy szervezetnek meg kellene egymást találnia, hogy a népek békéje létrejöjjön.

És ne gondolja senki, hogy ez lehetetlenség. A katolicizmus gondolkozó főiben mindig nagy volt a szociális érzés. «Krisztus a földi javak aránytalanságának kiegyenlítésére is alapította egyházát, ahová a gazdagokat is befogadja azon föltétel alatt, hogy a szegényeknek szolgáljanak s megparancsolja, hogy a bőség pótolja ki a hiányt s a szükségben szenvedőknek mintegy jogot ad a vagyonosak fölöslegére.» Ezeket a szavakat nem egy szociáldemokrata mondja, hanem a napkirály udvari szónoka, Bossuet. S ugyané korszak másik egyházi nagysága Franciaországban, Fénélon, a nemzeteket kibékítő internacionalizmus mellett tör lándzsát.

Kevesen tudják azt, hogy az erősen szociális érzelmű nagy mainzi püspök, Ketteler, mintegy szellemi vállrokonságban volt Lassalle Ferdinánddal és hogy ép azért, minden egyéb ellentét dacára, mély tisztelettel nyilatkoznak egymásról, bár személyesen talán sohasem érintkeztek. Ketteler szociális munkáiban nem egyszer Lassalle szociálpolitikai elveire támaszkodik s viszont Lassalle az ő utolsó agitacionális beszédében (Ronsdorf, 1864. május 23.) szocialista munkások gyülekezetében nagy elismeréssel, szinte elragadtatással beszélt Ketteler könyvéről.

Hasonló volt néhány évtizeddel utóbb Manning

bíboros működése Angolországban, ő az 1889. évi angol dockmunkások nagy sztrájkja alkalmával a munkások jogos követelményeinek szószólója volt s midőn emiatt arról vádolták, hogy a szocializmussal tart, azt mondotta: «Ej, bizony én azt nem is tudtam. Amit mások szocializmusnak mondanak, az előttem keresztény kötelesség».

S ugyanannak a hagyományos keresztény kötelességnek ad kifejezést a magyar püspöki karnak a materialista irányú kommunizmus magyarországi nagy összeomlása után a keresztény hívekhez intézett hívó szózata, mely még nem részesült a nyilvánosság előtt kellő méltatásban.

Azonban nem csupán Magyarország vérzik száz, meg száz sebből. Az egész keresztény világ sebei sajognak. Ne gondolja senki sem, hogy a győztes francia nép boldog. Most még a *gloire* és *victoire* örömmámorában úszik, ennek tulajdonítható az utóbbi választásoknál a nacionalista irány felülkerekedése. De nem telik bele egy-két év és a francia nép látni fogja, hogy a háborúból csak a nagytőkéseknek volt hasznuk, a *petit-bourgeois* és a munkás pedig a vérveszteségen kívül a drágaság hátrányai alatt nyög.

Akkor majd egyenlők leszünk győzők és legyőzöitek s be fogjuk látni, hogy a mi szociális bajaink nemzetközi jellegűek. Azok nemcsak a háború okozatai, hanem okai is. Ezt a nemzetközi bajt csak nemzetközi megértés gyógyíthatja, ez fogja a béke igazságtalanságait is kiegyenlíteni.

De a harmadik internacionálé mindenütt csúfos kudarcot vallott, ahol rövidebb vagy hosszabb ideig

fejét felütötte. Minket is alaposan megviselt, az óriási Oroszországot a teljes összeomlás felé viszi. Itt az ideje, hogy a szocializmus annak tudatára ébredjen, hogy jószándékú törekvéseinek elérésére hamis rendszerhez folyamodott. Vesse le a materializmus bénító bilincseit. Ne próbálkozzék a vér- vagy tűzvörös bosszút és haragot lehelő forradalmi internacionáléval. Nekünk a krisztusi szeretet internacionáléjára van szükségünk, melyet azonban én sem a fehér, sem a zöld színnel nem akarnék jelezni – legfőlegb a szivárványnak egymást kiegészítő összes színeivel.

Ennek az árnyékában találjuk meg nemzetünk sajnó sebeinek gyógyulását, ez szerezheti vissza a szeretet és jogegyenlőség kapcsaival hazánk területi épségét, ez távolíthatja el a belső békétlenséget okozó szociális igazságtalanságokat és végül ez hozhatja csak meg a népek szövetségét, mely egy újabb világkatasztrófa megismétlését elháríthatja.

Itt az ideje, hogy az erkölcsi és gazdasági világ-szervezetek megértsék egymást, – ez az internacionális megértés hozhatja magával a nemzetek – az igazi nemzetek – megerősödését.

A nemzetközi élet újraéledése

(1920. márc. 14.)

SEMMI SEM volt ream nézve lesújtóbb a világháború-
S_{nak} – nem egészen váratlan – kipattanásakor, mint az a tudat, hogy a kultúremberiség nagy részétől egy csapásra elkülönítve éreztem magamat. A végzetes napokon a csehországi Karlsbadban időztem és ép arra tettem előkészületeket, hogy onnan a jubiláris (tizedik) eszperantó-világkongresszusra Parisba induljak s aztán annak végeztével a belgiumi Liége-be menjek, hová pacifista papok világkongresszusára hívott meg a város püspöke. A testvérisülés ünnepére készültem s egyszerre csak azon vettem észre magamat, hogy testvéreimtől egy minden földrajzi akadálnál áthatolhatatlanabb korlát választott el. Mintha csak ezer meg ezer rokongondolkodású szellemi testvéreimet egyszerre elvesztettem volna. S azt hiszem, hasonló érzelmek töltötték be minden kultúrember lelkét. Mert mindhiába, a mi kultúránk, a keresztény kultúra nem csupán nemzeti, hanem nemzetközi és nemzetfölötti is. Hisz szellemi és kulturális életünk a régiek és modernekek nemzetközi társaságának termékeiből táplálkozik. Imáinkban a zsoltárok szavait ismétljük, a hellenizált zsidónak, szent Pálnak leveleiből merítünk életbölcsséget, templomaink akár román- vagy gótstíliúek, akár renaissance-vagy barokkízlésben

készültek, lényegükben idegen motívumok szerint alakultak, az irodalom és művészet, bármennyire át van hatva nemzeti szellemtől, szoros kapcsolatban van az európai szellemmel. A színházban Shakespeare drámáiban mindig nagy lelki élvezetet találunk, az operában a Faustban gyönyörködünk, melyben a német szellemóriás gondolatait a francia Gounod zenésítette meg; képtárainkban az olasz, spanyol, flamand és németalföldi mesterek remekművei gyönyörködtetnek. S még ha a magyar génusz legeredetibb és leglángolóbb képviselő] ét, Petőfit veszem kezembe, önála is észrevehetem, hogy nemcsak magyar, hanem európai is s azért még fordításban is élvezetet nyújt a nem magyar olvasóknak.

De a tudományos, technikai és gazdasági életben is tele vagyunk nemzetközi vonatkozásokkal. S mindezeknek a háború véget vetett. Különösen mi itt Közép-európában egyszerre csak szűk földrajzi körzetre szorultunk, – s hogy mit jelent ez, azt most a háború után kezdjük érezni leginkább; érezzük mi, de érzi egész Európa, sőt Amerika is a gazdasági téren, s érezzük most, midőn a békés múltban beraktározott készlet teljesen elfogyott.

De aki lelki életet él, annak már a háború folyamán époly nélkülözést okozott az, hogy megszűnt a népeknek az a lelki közössége, melyet az európai kultúrába a nemzeteket átölelő keresztény szellem beleoltott és ezáltal minden egyéb kultúra fölé emelt. Azt mondhatjuk, hogy ép ez a közösség tette vezetővé az egész világon a kisdud Európát. S íme, midőn 1914. év augusztusában az első puskalövések eldőrdültek, egy csapásra idegenekké lettünk egymásnak. Hová tűnt az

idő, midőn a Titanic katasztrófája, vagy a messzinai nagy földrengés szánakozó mozgalomba hozta az egész kultúremleriséget s minden művelt államának parlamentjeiben részvétnyilatkozatok hangzottak el? Öt éven keresztül nem csekély számú exaltadó azt kívánta, hogy Európa egyik részében örüljenek azon, ha a másikat minél nagyobb veszteség éri és aki ennek a divatnak be nem hódolt, a «hazaáruló» címet kapta díjmentesen és rang nélkül. Az ember szinte kérdezte magától: keresztények vagyunk-e még, emberek vagyunk-e még? Egy angol államférfiú most a háború folyamán monddta azt a komoly szót, hogy jelenleg a hegyi beszéd fel van függesztve. Nem is csoda, hisz a háború alatt maga a tízparancsolat is fel volt függesztve, – hogy lett volna az embereknek érzékük az evangéliumnak általánosán altruisztikus, mindenkire kiterjedő szeretete iránt.

De úgy látszik, az ember mégsem tud egészen bestiává lenni, az emberben nemcsak a vad állatiasságnak, hanem a humajlizmusnak az ösztönei is élnek és nemcsak a bestia tör ki belőle ijesztő féktelenséggel, hanem az igazán emberi érzés, az önfeláldozó szeretet is, mert *anima humana naturaliter Christiana*. Végre is az emberek nem tudnak boldogok lenni a szeretet gyakorlása nélkül.

S ez a charitas, ez a mások baján segítő szeretet az, amely a nemzeteket újból egymáshoz vezet. Úgy látszik ez a nemes ösztön még erősebb, mint akár a gazdasági érdekek. És pedig az emberiség jövője, az ártatlanul Szenvedő gyermek volt az, mely ezt a szeretetet elsősorban kiváltotta. A gyermek mintegy a nem-

zetek fölött áll, a gyermek se nem német, se nem francia, se nem orosz, se nem magyar, hanem ember ivadéka, arra hivatva, hogy ember legyen belőle.

Kitűnő gondolatnak találom azt, hogy ezt a gyermeket elviszik idegen országokba; nem alamizsnát küldenek ide neki, hanem elviszik magukkal Hollandiába, Olaszországba, Skandináviába stb., mert szeretetet akarnak vele gyakorolni. Ez a cseregyermek arra van hivatva, hogy összekötő kapocs legyen az ő vendéglátó háza és a hazája között. A szülők között is megindul a szellemi összeköttetés, valami lelki rokonság fejlődik ki a népek között. A keresztes-háborúk idején valami fanatikus fejben az a gondolat fogalmazott meg, hogy csak ártatlan gyermekek hódíthatják vissza a szent helyeket. Ezrével menesztették a gyermekhadakat messze keletre, ahol természetesen nyomorúságosan elvesztek, mert nem is lehet a gyermekek hivatása a durva háború és véres harc. De ez már igazán azoknak a Krisztus által kedvelt és mintaképül odaállított gyermekeknek a missziója, hogy meghódítsák a szíveket, békét szerezzenek s megalapítsák azt az internacionális érzést és nemes pacifizmust, melyre mindnyájunknak, az egész kultúremberiségnek szükségünk van.

A múlt év novemberében Bernben egy «nemzetközi gyermeksegélyző szövetség» alakult meg, melynek célja, hogy Európa ínséges gyermekeinek védelmi akciója központi szervezetet nyerjen. A római pápa melegen felkarolta ezt az akciót és elrendelte, hogy az év utolsó vasárnapján a templomokban világszerte gyűjtést rendezzenek, aminek eredményeit máris látjuk; Hollandiának egy egyházmegyéjéből (Hertogen-

bosch) egymillió osztrák koronát küldtek a magyarországi ínséges gyermekek számára.

De más téren is meglátszik már az internacionalizmus feléledése. Hágában egy béke-világszövetséget (Pacific World Union) létesítettek egységes béke-kultúrpolitika ápolására, mely a pacifista eszmének világpolitikai alapot kíván teremteni. Van három nyelven szerkesztett hetiközlönye: «*Das Wort im Dienste menschlicher Verständigung*».

Hosszú szünet után –1914 óta most először megint – Genfben összeült az interparlamentáris Unió is, melyen most már Németország is képviselve volt. Főként a nemzetek szövetségéről folyt ott a tanácskozás s az a vélemény alakult ki, hogy az Uniónak világparlamentté kell kifejlődnie, amely aztán kiegészítené azt az úgynevezett népek szövetségét, melyet Versaillesban akarnának megalkotni, de amely inkább csak a győztes államok kormányainak szövetsége. Ezt a témát majd a folyó év nyarán Stockholmban összeülő nagygyűlés van hivatva továbbfejtegetni és kidolgozni.

A tudomány és művészet is visszanyeri nemzetközi jellegét, – az ember ugyan csodálja, hogyan vesztette el. A berlini egyetemnek és charlottenburgi műegyetemnek a jelen tanévben megint ötven kínai hallgatója van. Parisban és Marseilleban megint Wagner-operákat adnak elő s az amerikai Milwaukeeban – a háború kitörése óta először – német színtársulatok játszanak. A londoni Covent Garden dalszínházban pedig a múlt év november 25-én adták először Wagner Parsifalját angol nyelven. Parisban a múlt év végén nemzetközi

meteorológiai kongresszus folyt le, mely a háború alatt megszakadt nemzetközi összeköttetéseket újból fölvette. A múlt év októberében Parisban a francia, amerikai, angol, belga, dán, görög, olasz, hollandi, japán, lengyel és orosz akadémiák kiküldöttei elhatározták, hogy nemzetközi akadémikus uniót alkotnak, amihez aztán a spanyol, norvég, román és cseh akadémiák is hozzájárultak. A főtitkárság székhelye Brüsszelben lesz s a végleges megalakulás folyó év májusára van tervbe véve.

Bernben szintén a múlt ősszel paedagogusok nemzetközi nevelésügyi szövetség megalakításáról tárgyaltak. Az előkészítő kongresszust folyó év áprilisára tervezik. Ennek a szervezkedésnek csakhamar visszhangja támadt Németországban, amennyiben a múlt év végén Majna-Frankfurtban megalakult a nemzetközi nevelésnek németországi szövetsége (Deutscher Landesverband für internationale Erziehung), amely céljául azt tűzi ki, hogy a szülői házból, a gyermekszobából és iskolából száműzve legyen minden háborús játékszer és képeskönyv s gyűlölködést szító kép és sovínista könyv, Ehhez képest kívánja, hogy az elemi és középiskolák tankönyveit ily szempont szerint szerkesszék meg, a középiskolákban pedig nagyobb súlyt fektessenek az idegen népeknek és kultúrájuknak ismertetésére s hogy az egyetemeken a pacifizmusnak tanszékeket állítsanak.

Lyonban meg a kiszolgált katonák szövetsége azt az eszmét vetette föl, hogy a hadirokkantak világ-szövetségét alakítsák meg, mely a háború sérültjeit közös harcra egyesítené a háború ellen. S ennek a gondolat-

nak már drámai megtestesülése is van. Nemrégiben a párisi Theatre Antoine-ban nagy sikert aratott Charles Meré darabja, *La Captive* (a fogoly nő), melyet még a nacionalista sajtó is kiemelt. A költő, ki a háborúban mint katona vett részt, a fogolynőben egy anyát személyesít meg, aki két házassága által (egy franciával és egy némettel) két nemzetnek mintegy hadifoglya lett. A két házasságból származó gyermekei két ellenséges táborban résztvesznek a háborúban. Az egyik elesett, kettő mint rokkant tér vissza, az egyik megvakulva, a másik bénán. Eleinte gyűlölettel viseltetnek egymás iránt, de midőn szenvedéseiket elbeszélik, a kölcsönös szánalom közelebb hozza egymáshoz. Egy öreg anyai nagybácsi szinte megrökönyödik azon, hogy bennök a nemzeti érzés eltompul és azt hirdeti nekik, hogy az ellenséget gyűlölni kell. A két kibékült testvér azt válaszolja neki: «Efölött azok döntsenek, akik a lövészárkokban voltak».

Hála a béke Istenének, az ember megint föltámadt az emberben.

A tartós békét biztosító szervez- kedések

(1920. április 1.)

A MOSTANI hosszadalmas béketárgyalások, melyeknél a nemzetközi jog még annyira sem jön figyelembe, mint a fegyverek zaja között, eléggé bizonyíthatják most az eddigi kétkedőknek is, hogy a háború nem alkalmas eszköze a nemzetközi jogszolgáltatásnak. Ha voltak a háború előtt kisebb igazságtalanságok, a háborút követő békeszerződések még nagyobbakat teremtenek meg.

Az a kérdés, vajjon a világ, nevezetesen a legyőzöttek ebbe bele fognak-e törődni? Én azt hiszem nem, és mi magyarok, úgy vélem, mind azt mondjuk: nem, nem, soha! De itt most megint azt a kérdést vetjük föl, vajjon egy újabb háborúra gondoljunk-e, vajjon revansgondolatokkal foglalkozzunk-e, vajjon a rajtunk és másokon elkövetett igazságtalanságok remediumát egy később bekövetkezendő háborúban reméljük-e? S én erre a kérdésre is azt mondom: *nem, nem, soha!* Mert a háború a betegségnél is rosszabb orvosság. Hogy az elzászi kérdés a franciák jogsérelmeinek helyreállításával végződött, az jóformán csak a háború mellékterméke, az olyan eredmény, melyet más úton is el lehetett volna érni. Még inkább áll ez Lengyelországról,

Tény az, hogy e mártírország visszaállítása nem állott egyik fél hadi programjában sem. Sem az oroszok, sem a velük szemben álló németek nem ezért a célért küzdöttek, s azt hiszem az osztrák generálisok is nem erre gondoltak, midőn seregeiket, köztük sok magyar legényt, merész taktikájukkal a halálba kergették Lengyelország újraéledése azt mutatja, hogy a jog erősebb minden fegyveres hatalomnál, s a jog és igazság érvényt szerez magának, letiporni lehet, de megfojtani nem.

Igaz, midőn az ember azokról az embertelenségekről hall, melyeket a németek Belgiumban és északi Franciaországban elkövettek – miként ezt a német Fr. W. Foerster legújabb füzetében fejtegeti¹ s amelyeket a románok nálunk a megszállott, most már nem is ellenséges területeken végbevittek, csaknem annak a francia szocialista képviselőnek szavai jönnek ajkainkra, ki a francia parlamentben így szólott . «Én mindig a népek megértésének embere voltam, s most is az vagyok, de rossz franciának kellene lennem, ha azok látára és hallatára, miket Lillében tapasztaltam, nem kiáltanám: bosszút!»

Igen, Ábel kiontott vére bosszúért, megtorlásért kiált az égbe, de igazságos bosszú és megtorlás nem egyértelmű az önbíráskodással. A korlátlan represszáliák elmélete, amint azt a porosz militarizmus kodifikálta és a német népnak, de csaknem a miénknek is a mentalitásába beleoltotta, ebben a háborúban borzasztó mód megbosszulta magát. Fölényesen fölötte áll ennek a

¹ Zur Beurteilung der deutschen Kriegsführung.

gondolkodásmódnak az angol mentalitás, amint az Angolország parlamentáris köreiben is megnyilatkozott. Nálunk talán kevesen tudják azt, hogy midőn az angolok kórházhajók torpedózásának megtorlására breisgaui Freiburgra repülő-támadást intéztek, előlött az angol felsőházban hosszú vita indult meg, melyet Canterbury érseke nyitott meg s amelyben több lord és egyházfő vett részt, mint a légi támadás ellenzője. «Ami igazságtalanság, midőn azt a németek teszik – mondotta a többi közt Earl of Selbourne – nem válik igazságossággá, midőn azt angolok cselekszik, s a háború legnagyobb veszedelme az volna, ha az ellenfél hadakozásának nívójára leszállanánk», s «ha a háborúban csak ily eszközökkel győzünk – mondotta egy másik lord – az nem lesz dicsőséges győzelem». Egy anya a következő sorokat írta a Times-nak: «Én két, egyetlen két fiamat adtam oda a háborúnak, egyike se tér vissza, mindkettő elesett. Szívesen adtam oda őket, s nem bánkódom vigasztalanul. De ha csak olyant kell megélnem, hogy azt kelljen látnom, miként küldenek ki angol katonákat csak azért, hogy német nőket, gyermekeket és védtelen polgárokat gyilkoljanak, akkor azt kellene magamban kérdezniem: «Hát hiába haltak meg az én gyermekeim?»»

Nem hiszem ugyan, hogy a háború egymagában alkalmas eszköz volna arra, hogy igazságot szolgáltatson, de mégis azt kell mondanom, hogy a mostani világháborúban az angol mentalitás győzött a porosz felett, és ez még szerencsének volna mondható, hacsak nem kellene attól tartani, hogy ez a győzelem inficiálni fogja az eddig nem militarista irányú angolszász népeket, ép

úgy, mint ahogy Napóleon militarista rendszere fejlesztette ki a porosz militarizmust.

Azért az egész civilizált világ érdekében van az, hogy minden országban alakuljanak meg a népek ligájának vagy szövetségének szervezetei, melyeknek nemzetközi összetételéből a népek igazi szövetsége kialakulhatna, nem az, amelyet az entente-hatalmak főtanácsa tart szeme, előtt, hanem egy, a Wilson elméletének igazán megfelelő, a nemzetek jogegyenlőségén alapuló szövetség – ahol már nincsenek győzők és legyőzöttek.

Kevesen lesznek, akiknek figyelme a sok csatazaj között kiterjedt arra is, hogy már a háború folyamán megtörténtek a szükséges lépések, hogy ilyen szövetséget előkészítsenek. Azért kívánjuk a legjelentékenyebbeket itt röviden ismertetni. Az egyiket a holland háborúellenes tanács *Antiorloog Raad* kezdeményezte, midőn 1915. évi április havára a különféle neutrális és hadviselő államok pacifista szervezeteinek képviselőit Hágába nemzetközi tanácskozásra meghívta. Ezen az értekezleten a következő államokból vettek részt delegátusok: Ausztria, Belgium, Egyesült Államok, Magyarország (Zipernowsky Károlyné és Giesswein Sándor), Nagybritannia, Németalföld, Norvégia, Svédország, Svájc, írásban elvileg hozzájárulásuknak adtak kifejezést Dánország, Franciaország és Spanyolország egyes pacifistái.

Az értekezlet a következő felhívást bocsátotta közre mely a művelt világ minden intellektuelljeihez volt in-

Felhívás.

Az egész világ azt követeli, *hogy a mostani borzalmas háborút oly béke fejezze be, mely a tartósság föltételeit magában hordozza.* Ezt nem csupán a hadviselő államoknak hozzátartozói kívánják, hanem a semlegesekéi is, mert ennek a háborúnak az esélyei mindannyiukat sújtották. Ez kegyetlen érveivel kimutatta az emberiség érdekeinek szolidaritását.

Aki tartós békét óhajt, annak arra kell törekednie, hogy elhárítsa azokat az okokat, melyek a jelen háborúra vezettek.

Miként volt ez a világkatasztrófa lehetséges? Vitatkozni lehet a háború veszedelmének mélyebben fekvő okairól, a háborúknak a mostani társadalmi rendszerrel való összefüggéséről, a nemzeti ellentétek jelentős voltáról, a háború kitörésére szolgáló közvetlen alkalomról, a személyes felelősség megoszlásáról. De nincs kétség abban, hogy a háborúnak vannak bizonyos általános okai.

Vétségek a nemzetek szabadsága és egyenjogúsága ellen egyik oldalról túlkapásokra vezettek, más oldalról a nemzeti szenvedélyeket fölizzgatták és a fegyverkezési ipar érdekeit szolgáló és szenzációkat hajhászó lelkiismeretlen sajtónak uszítása mérget öntött a népeknek egymáshoz való viszonylataiba, dacára annak, hogy ezek kétségtelenül őszinte békeszeretetüket ismételtelen kifejezték. Az imperialisztikus irányzat expanziós politikája, a körülzárt kereskedelmi piacokért és gyarmatokért való féktelen versenyzés heves ellentéteket hozott létre.

A világ politikai szervezete elmaradt a nemzetközi érdekek közösségének kialakulása mellett. A nemzetközi jog újabb haladásai dacára is még a nemzetközi anarchia korában élünk. A jog tisztelete nem ment át a köztudatba. A hágai bíróság ügye befejezetlen maradt. Nem állott rendelkezésünkre oly intézmény, mely érdekelletétek kiegyenlítésére szolgálhatott volna.

A fegyverkezést folyton gyarapító rendszer, ahelyett, hogy a békét biztosította volna, inkább az ellenséges bizalmatlanság légkörét teremtette meg és tényleg oda-vezetett, hogy a fegyverkezést az ellentét elnyomására és a gazdasági vetélytárs megsemmisítésére használják föl. Ily körülmények azt a hiedelmet alkották meg, hogy a háború elkerülhetetlen s ennél fogva a háborús súrlódások elsimítása abbamaradt.

Az európai egyensúly gondolatán fölépült politikai rendszer nemcsak nem vált be távolról sem békebiztosítóknak, hanem ellenkezőleg a versenygés szellemét szította és minden helyi jelentőségű összeütközésből a világbékét veszélyeztető tünetet alkotott. A diplomácia homályfödte szövevényei és a különféle titkos szövetkezések a nemzetközi feszültséget csaknem az elviselhetetlenségig fokozták.

Mindezt a jövőre nézve lehetőleg meg kell akadályozni. És erre megjön a kedvező alkalom, amilyen talán többé sohasem kínálkozik, annál a békekötésnél, mely a jelen háborút meg fogja szüntetni.

Az egész emberiségnek az érdeke az, hogy e háborút tartós béke kövesse és hogy a politikai világ átalakuljon. Azért szükséges, hogy a béketárgyalásokat, melyek a hadviselő felek ügye, nyomban kövesse, mint

béke-világkongresszus a, harmadik hágai konferencia, melyen az egész kultúrvilág államai résztvegyenek. Most kell, hogy a népeknek is legyen szavuk. A céhszerű államférfiak ósdi politikája összeomlott. Minden jóakarátú embernek össze kell tennie erejét, hogy egy új nemzetközi politika alapjait megvessük.

A mi felhívásunk a csatlakozásra mindenkinek szól a nemzetiség, a vallás, a politikai pártállás vagy szociális rang különbsége nélkül. Tömörüljenek és segídkezzenek e nagy célra mindannyian: a szellemi élet vezetői, kiknek hivatása örködni arra, hogy kulturális életünk ne becstelenítették meg újból; a békés munka és nemzetközi szervezetek emberei, kiknek becsületes munkájuk fáradságos kerestetét az észnélküli rombolás ellen kell megvédelmezniök; a nők, kiknek gyarapodó befolyását a tartós béke biztató jelének kell tekintennünk; a tömegek, melyek nem akarnak újból a gyilkolás és halál torkába vezéreltetni; mindezeknek össze kell tartaniok, mert mindannyian szolidárisak.

A közös eljárás alapjául az alább programmba foglalt követeléseknek kell szolgálniok. Ezek a minimuma annak, aminek meg kell valósulnia. Részben nemzetközi szerződések, részben pedig az egyes államok egybehangzó nemzeti törvényhozói aktusai által kell életbe lépniök. De ezenkívül belső megújulásra is van szükségünk, mely a különben holt paragrafusoknak erőt és életet adjon s így a régi politikai eszmék összeomlásával új korszakba vezessen át.

Erre a feladatra meg kell nyernünk az egész kultúrvilág támogatását.

Minimális program.

1. Semmiféle annexió vagy területátruházás ne történjék az ottlakó nép érdekei és óhajai ellenére s annak hozzájárulása, ahol lehetséges, plebiscitum vagy más úton nyerjen kifejezést.

2. Az államok biztosítsák a területükön élő nemzeti ségeknek a jogegyenlőséget, vallásszabadságot és nyelvük szabad használatát.

3. Állapodjanak meg az államok abban, hogy gyarmataikon, protektorátusaikban és érdekeltségi területeiken a kereskedelmi szabadságot vagy legalább az összes nemzetek egyenjogúságát kér észtül viszik.

4. Az államszövetkezés békés szervezkedésén alapuló hágai békekonferenciák művét tovább kell fejleszteni.

E békekonferencia állandó szervezettel bírjon és időközönként üljön össze.

5. Az államok egyezzenek meg abban, hogy összes ellentéteiket békebírótság elé hozzák. Ecélből a Hágában fennálló döntőbírótság mellé állítsanak föl egy állandó nemzetközi ítélőtáblát és egy hasonlóképen állandó vizsgáló- és békéltető-tanácsot.

6. Az államok legyenek kötelesek arra, hogy egyetemleges – diplomatikus, gazdasági és katonai akciót indítanak meg abban az esetben, ha egy állam katonai rendszabályokhoz nyúl ahelyett, hogy peres ügyét a döntőbírótság ítélete alá vetné vagy a nemzetközi vizsgáló- és békéltető-tanács elé terjesztené.

7. Az államok állapodjanak meg a fegyverkezések leszállításában.

8. Hogy a tengeri fegyverkezés leszállítása könnyeb-

ben elérhető legyen, töröljék el a tengeri zsákmányolás jogát és biztosítsák a tengerek szabadságát.

9. A külügyi politika helyeztessék a törvényhozó testületek hathatós ellenőrzése alá. Titkos szerződések érvénytelenek.

A másik szervezet, bár az előbbitől egészen függetlenül keletkezett, alapgondolatában azonos vele, ami annak a jele, hogy bizonyos eszmék mintegy tudatalatti módon a lelkekben élnek és csak alkalomra várnak, hogy testet öltsenek. Ez a szervezet a Bernben székelő központi bizottság a nemzetközi kapcsolatok újból való föl vételére (*Comité Central pour la reprise des relations internationales*). Tulajdonképpen az angol *Union of democratic control* nevű egyesületből fejlődött ki, mely utóbbi a háború első hónapjaiban (1914. novemberében) alakítottak meg Londonban, Ez az egyesület minden politikai párt fölött áll és nem ismer osztálybeli-, nemzetiségi- és felekezeti különbséget. Célja egységes közvéleményt teremteni főként oly külügyi politika irányában, mely a jövőben a háborúk veszedelmét elhárítja. Ennélfogva a külügyi politikát a demokrácia ellenőrzése alá kívánja hozni, ami a mostani titkos diplomáciának a megszüntetését vonná maga után. A népek köztudatába kívánja hozni azt, hogy a nemzetek közötti viszonylatokat tulajdonképpen a nemzetek tömegének érdekei ellenére egy kisszámú oligarchikus csoport irányítja, amely csoport a nemzet testével alig van összeköttetésben. Ez viszi bele az országokat a háborúkba, melyek ma művelt országok között bűnös abszurdumok; azért kell a mostani államközi szervezet helyébe egy másikat, magukat a nemze-

tekét egybekapcsoló hatalmas világszervezetet létrehozni. Az unió így akarja megalapozni a tartós békét és a nemzetek között a nemzetközi barátság és szolidaritás érzelmeit ápolni. Ez eszmét az unió *Foreign Affairs* című havi folyóiratával terjeszti.

Ebből alakult aztán ki 1919. év áprilisában a berni központi bizottság, mely elfogadta az unió hat programpontját – ahhoz még egy hetediket toldván kiegészítés gyanánt.

E programpontok a következők:

1. *A demokratikus ellenőrzés.* Semmiféle nemzetközi szerződés, megegyezés vagy vállalkozás nem engedhető meg a parlament szankciója nélkül. Ecélből a külföldi politika ellenőrzésére a megfelelő szövetet kell megalakítani.

2. *Fegyverkezés és konskripció.* A katonai és ipari konskripciót meg kell szüntetni, a hatalmak kölcsönös megegyezésével a fegyverkezést mindenütt korlátozni kell, valamennyi fegyvergyárat a nemzetek tulajdonába kell átvenni és a nemzetek szövetségének a fegyvereknek egyik országból a másikba való szállítását ellenőrzése alá helyezni.

3. *Kölcsönösség és kereskedelem.* A szabad kereskedelmi összeköttetéseket minden nemzet között lehetővé kell tenni s a nyitott kapu rendszerét fenn kell tartani és ki kell terjeszteni.

4. *Az önrendelkezés joga.* Az érdekelt népek maguk határozhassanak az állami hozzátartozóság dolgában.

5. *A nemzetek szövetségének fejlesztése.* A nemzetek szövetségének alkotmányát hajlékonyabbá, szélesebbé és demokratikusabbá kell tenni, úgy hogy egyebek

között minden nemzet számára biztosítva legyen a tagság és másrészt tilalom alá kerüljön minden egyesek között kötött katonai szövetség, továbbá biztosítani kellene az óhajok teljes figyelembevételével mellett a gyámságrendszer alá helyezett népek jogait és érdekeit.

6. *Az 1919. (és 1920.) évi békeszerződések revíziója.* Gondoskodni kell az 1919. évi békeszerződések revíziójánál, hogy a bennök foglalt sokféle kiáltó igazságtalanságot kiküszöböljék, melyek a jövő háborúinak csiráját foglalják magukban.

7. Az egész világon gondoskodni kell a szikes fajok védelméről.

A központi bizottság ezen az alapon minden országban nemzeti albizottságokat kivan létesíteni és közös akció céljából összeköttetésbe óhajt lépni a hasonló célt szolgáló egyesületekkel. A propaganda céljából francia nyelven havi folyóiratot (*Affaires Étrangères*) indít meg.

Nekünk, magyaroknak, ez mutatja meg az utat, hová kell fordulnunk, hogy a ránk diktálendő béke igazságtalanságai ellen védelmet keressünk. Keresni kell az összeköttetést a külföld ama szervezeteivel, melyek igazságos békeszerződések által tartós békét kívannak létesíteni és ezáltal a népek valódi szövetkezését megalapozni.

Az élet szentsége

(1920. április 15.)

SOKAT emlegetik a tulajdonjog szentségét, természetesen azok, akik minél több tulajdonnal bírnak, s nem ritkán hivatkoznak – egyének és államok – a szerződések szentségére is, de rendszerint csak addig, míg ezekből valami előny származik rájuk. Selma Lagerlöf legújabb regényében¹ azt a témát fejtegeti, hogy az élet is, és pedig minden egyéb dolognál inkább, szent és sérthetetlen, és hogy ennél fogva az élet szentségét mindennél inkább tiszteletben kell tartani s ezt a gondolatot most kell leginkább az emberekbe beleoltani, midőn a világháború sok millió életet semmisített meg és fojtott meg csirájában is. Az élet szentsége mellett a háború mint az élet legnagyobb megszenteltetése valóságos fürtelem, azért most az a feladat vár reánk – mondja Selma Lagerlöf egyik regénybeli alakja –, hogy az emberekkel a háborút úgy megutáltassuk és ennek folytán a háborútól való iszonyodást annyira beléjük oltssuk, hogy azt semmiféle dicsőségvágy vagy hősi tettekért való rajongás háttérbe ne szorítsa.

¹ Selma Lagerlöf: Das heilige Leben. Roman. Aus dem Schwedischen übersetzt von Pauline K laiber-Gottschau. München, Langen. 12 Mk.

Ez a mű alapgondolata s ez alapgondolat miatt talán akadnak, akik irányregénynek bélyegzik. De hát vajjon Dante, Shakespeare, Molière, Goethe, Petőfi, Vörösmarty, Arany János műveinek nem volt-e bizonyos irányuk? Vajjon cél és terv nélkül szőtték-e gondolataikat, képleteiket? Vajjon maga a Pegazus is csak olyan vad paripa, mely szeszélyes csapongásával jobbra-balra rángatja lovagját, míg talán végül a földre nem dobja? Vajjon az íróművészet célja a *l'art pour l'art*, a természet szolgai utánezata gondolat és képzelet nélkül? Hisz még az úgynevezett naturalista iskola, az, amely állítólag az életet az ő egész természetességében másolja, még az sem mentes a célirányosságtól, sőt talán ép nála, vegyük pl. egyik legkiválóbb képviselőjét Zolát, érvényesül legkirívóbban az a célzatosság, hogy imponderabiliák nem léteznek.

Selma Lagerlöf e műve is, mint egyáltalán egyéb művei, egy nemes ideális célt követnek, anélkül, hogy természetességükből veszítenének. Van bennük valami az éj szaki levegő ködös misztikumából és bensőségéből, mely azonban az embert mindig az igazi humanizmus szorgálatába állítja.

A regény problémáját a következő keretben oldja meg. Sven Elversson egy félreeső szigeten élő svéd földműves házaspár fia tengerész lesz s egy angol észak-sarkutazó társasággal a magas északi vidékre indul, ahol azonban hajójuk jég közé szorul s nem tud kimenekülni. A legénység egy része az éhség folytán elpusztul, a hátramaradottak minden élelmiszer híján már arra fanyarodnak, hogy elhunyt társaik tetemeit kísérlik megenni. Végre megjön a felszabadulás ideje,

a néhány megmaradt hajóst Angolországban nagy pompával készülnek fogadni, de íme egyszerre elterjed a híre annak, hogy ők emberhúst ettek, s ekkor mindenki utálattal fordul el tőlük. Sven Elversson félreeső hazájába siet, de a rossz hír megelőzte. Az egész világ megutálja az emberevőt, s ő önmaga is iszonyodni kezd önnönmagától.

Hiába próbálkozik mindenféle humánus cselekedettel kiengesztelni a reá nehezedő bűn súlyát. Sem az emberek, sem önnönmaga nem tud megbocsátani. Az emberevés undora kíséri őt mindenfelé, s ettől az undortól ő maga sem tud megszabadulni, bár, mint később kiderül, ő tényleg nem is vett részt abban az embertelen cselekedetben.

Végre a világháború egy epizódja[^] hozza meg a megváltást. Sven megint a tengeren van, s amint Bohuslän partjainál eveznek, egy borzalmas látvány rázza meg őket; a tenger felszínén emberi hullák egész raja úszik, a skagerraki tengeri ütközet áldozatai.

A hullatömegek meghozzák a kijózanodást, másfajta nagy undort ébresztenek a szemtanukban, amely sokkal intenzívebb, mint az, amelyet Sven állítólagos bűnténye keltett. Hisz nem sokkal nagyobb utálatra méltó dolog az, ezer meg ezer élő egészséges embert a vízbe dobni, hogy ott aztán a varjak kivájják a szemeiket, úgy hogy sötét ábrázattal szemrehányólag tekintsenek az emberekre, s hogy másokat meg a zsákmány bősége fölött örömugrásokban fickándozó halak rágdicsáljanak, mondom, nem sokkal utálatosabb dolog ez, mint mikor az éhhalállal küzdő már csak félig öntudatos matrózok arra szánják el magukat, hogy meghalt tár-

saik testéből táplálkozzanak? Ezt a gondolatot Sven egyik régi ismerőse vele szemben nyíltan ki is mondja: «A háború alatt hajókalauz voltam, így szól Svenhez régi barátja, s a hajót, melyen voltam, háromszor megtorpedózták, mind annyiszor több emberélet esett áldozatul. Ekkor – úgymond – én önre gondoltam, s kérdeztem magamban, hogy mi, kik önre az emberevés vádja miatt annyira nehezteltünk, miért vagyunk most oly türelmesek? Mintha csak egészen rendjén való dolog volna, hogy az emberek mint vadállatok »egymásra támadnak. De mindig ez nem maradhat így». E szavakra kezd Svenben derengeni az első reménysugár. «Ha az én szerencsétlenségem azt eredményezhetné, így gondolkodik magában, hogy az emberek élő embertársaiként szent és sérthetetlen teremtményeknek tartsák, úgy hogy nem szabad őket életüktől megfosztani, sem őket képtelenné tenni arra, hogy életüket ép testben élhessék, akkor az én keserves szenvedéseimnek mégis van valami gyümölcse».

Aztán, midőn Sven Elversson a holttesteket a halászhajók segítségével a szárazföldre hozta, hogy nekik temetőhelyük legyen, visszatér az ő lelki nyugalma. A tömeges temetésre összegyűl a nép, s Rhänge lelkész élénk színekkel lefesti előttük a borzalmas látványt, melyet ezek a tengerből kihalászott tetemek nyújtottak. «Azt akarom, így szól híveihez, hogy a borzalomnak e hírnökeit szemetekkel lássátok és ezt a látványt soha el ne felejtétek! Mert gondoljátok meg, hogy mi mindnyájan, ha nem is voltunk e háborúnak okozói s nem is volt közvetlen részünk benne, mégis naponkint vele összeköttetésben állottunk. Olvastunk róla a hírlapok-

ban, s talán kedvünk tellett benne, hogy ily nagy események korában élünk. Mi a nagy hősi tetteket szörnyűködve, de talán bizonyos bámulattal kísértük. Mi rokonszenvünkkel az egyik vagy másik oldalon állottunk és örültünk, ha ennek Valami előnyére vált, bár az a másik oldalon rettenetes veszteségeket okozott. És most ide jöttek közénk ezek a halottak, hogy lássuk, minő rettenetes dolog a háború. S vannak talán közte-tek, akik a háborún nyereszkedtek, s mások azt hitték, hogy általa nagy és áldásos változások jönnek létre, sőt vannak, akik azt hitték, hogy a háború által az emberek erősebbé és jobbakká lesznek. De íme, e holtak világosan mutatják nektek, hogy a háború utálatos és undorító dolog. Azért jöjjetek velem – folytatja a lelkész – legalább a lélekben a Kattegatra és képzeljétek ott magatok elé ez úszó hullatömeget, s véssétek e képet mélyen lelketekbe, úgy, hogy azt semmi onnan ki ne törülhesse. S beszéljétek másokkal is e dologról, úgy, hogy ők is utálattal teljenek el, ha csak a háború szót kiejteni hallják, s hogy ez a szó az emberi lúnek oly kellemetlen legyen, hogy azt az emberek már ki se ejtsék ... Igaz, hogy a háború ellen sok szép szót mondtak már s a békeszerző embereknek sok gyönyörű példaképet állították elénk s a legvilágosabb módon bebizonyították nekünk, hogy a háború ostobaság de azért a háború mégis csak életben maradt. De ezek az iszonyatos förtelmességek fegyvert adnak a kezünkbe a háború ellen s ezt utódainkra akarjuk hagyományozni, hogy azután az emberiség legnagyobb ellenségét legyőzzük.

Tényleg a művészetnek, a tudománynak, vallásnak

egyaránt legnemesebb feladata most a háború iszonyatosságait megörökíteni, hogy az emberek soha el ne felejtsek azokat és kiolthatatlan szent undor töltse el lelküket a háború ellen. Ez az undor mentheti meg civilizációnkat. S ha vannak a bellicizmusnak és örökös militarizmusnak barátai, akik efölött mosolyognak és a *változhatatlan* emberi természetre hivatkoznak, hát azok menjenek el a Nyam-Nyamok közé, ahol még ma is egészen természetes dolognak tartják, hogy az emberek egymást megegyék és azt vélik, hogy ép ezáltal lesz az ember erős, edzett, magába fölveszi ellenfelének jó tulajdonságait. Szóval, nekik az emberevés az az acél-fürdő, ami úgynevezett európai kultúránknak a háború. De a civilizáció haladása mégis csak megtanította a változhatatlan természetűnek vélt emberiséget arra, hogy az emberevés förtelem. Azt hiszem, az igazi keresztény kurzusnak, a krisztusi gondolatnak is csak kell hogy legyen ilyen átalakító ereje és hatalma, és megtanítja az embereket arra, hogy a háború még az emberevésnél is nagyobb förtelmesség.

A keresztény kultúra lényege

AMI a növénynél a virág, az az emberi társadalomnál az, amit kultúrának, művelődésnek nevezünk. A növény lebocsátja gyökereit a föld mélységébe, ott keresi táplálékát s egy különös kémiai folyamattal azt a piszkos sarat szirmaiban átváltoztatja ragyogó fehérre vagy a legrikítóbb színekké és kelyhében édes mézzé változtatja s mint üdítő vagy kábító illatot elpárologtatja. Az ember pedig, hogy megélhessen, a földet tőrja, az elemekkel, a fenevadakkal s akárháyszor saját embertársaival vív küzdelmes párbajt, de működése ebben nem merül ki, a létért való küzdelem, az önfenntartás és fajfenntartás ezernyi gondjain kívül tevékenységét még ideálisabb célok is irányítják. Az évezredek folyamán az ember a gép segítségével, elkezdve a kihegyezett kovakőtől egészen a repülőgépig, bámulatos módon tökéletesítette fizikai erejét, de mind-ezekben be nem érte azzal, ami az ő biológiai céljait szolgálja, hanem ösztönszerű, ellenállhatatlan erővel iparkodott az igaz, jó és szép (καλοκάγαθα) virágait fakasztani.

S ez, ami az emberi tevékenységben a biológikus szük-

¹ A Szent István Akadémiának 1920. évi április 25-én tartott IV. ünnepi ülésén felolvasta a szerző.

ségeleken felül áll, ez az, amit kultúrának, művelődésnek nevezünk, ez a népek életének mintegy a virága. Minden virágban van valami ideális, valami poezis s mégis a legrealisabb célokat, a fajfenntartás céljait szolgálja. A kultúra az emberi tevékenységnek ideális része s mégis ez az, ami a népek valódi fönnállását biztosítja s így a fönnmaradás realizmusát szolgálja. A kultúra virágából gyümölcs lesz, mely a nemzeti erősödés és szociális fejlődés magvait hinti szét s ezáltal a kultúra a nemzetek életét meghosszabbítja, sőt nekik bizonyos halhatatlanságot biztosít.

A birodalmak, melyeket véres háborúk forrasztottak össze, széthullanak, a népeket új jövevények fölszívhatják, de az, amit emberi gondolat megteremtett és a kéz munkájával megörökített, egészen el nem múlik. A fáraók népe fölött az idők folyamán hykszósok, ethiopok, perzsák, görögök, rómaiak, arabok és törökök uralkodtak a Nílus völgyében, de a piramisok, melyeket a pusztá élettelen sivatagában a halhatatlanság szimbólumaként fölépítettek, most is állanak. Sőt nem maradtak kulturális emlékek nélkül a távoli diluviális és jégkorszak emberei sem, bár ezeknek faji hozzátartozóságáról, életviszonyairól, nyelvéről és szokásairól semmit sem tudunk. Azok a sok ezer éves falfestmények, minő pl. az altamirai (Spanyolország) barlangban a bölény képe, vagy az iramszarvas csontra bevéselt karcolatok, minőket főként a délkeleti Franciaország több ősi telepén találtak, e primitív őslakóknál, kik még házak híján barlangokban húzódtak meg, bámulatos művészi érzéket, megfigyelő tehetséget és kézi ügyességet árulnak el, amivel ők oly munkát végeztek, mely a bio-

logikus tevékenység keretén teljesen kívül áll. S ép ez a munka, mely a szellemi élet kifolyása, a kultúra kezdeté s e munkája által különbözik az ember az állattól. Mert munkát az állatok is végeznek és pedig sokszor bámulatos munkát. Mégis az ő munkájuk biológikus tevékenység s bár némelyiknek építkezései, pl. egyes madarak fészkei vagy a méhek sejtjei a célszerűségnek tetőfokát érik el, mindig csak a biológiai szükségletek keretén belül maradnak. Az emberi művelődés, mondja Lester Ward, az ész ökonómiája szerint halad előre, míg az állatok fejlődése az élet ökonómiája szerint megy végbe és e két ökonómia közti különbség alapvető. Ezek nemcsak nem hasonlítanak egymáshoz, hanem egyik a másiknak ellentéte: a civilizációt szabályozó pszichológikus törvény mintegy lerontja a biológikus törvényt.¹

Az állat fölött a természet uralkodik, az ember pedig a természet fölött tud uralkodni s annál magasabbra száll, annál jobban és merészebben halad előre, minél jobban tud a természet fölött uralkodni.

Nem egészen korrekt kifejezés az, ha a művelt népekkel szemben műveletlen népekről beszélnek. A művelődésnek ugyan van sokféle fokozata s az emberek lehetnek a kultúrának alacsony, sőt igen alacsony fokán, de teljesen műveletlen és kultúranélküli népek nincsenek.

A német nyelvben a művelődés kifejezésére két nem egészen szinonim jelzés van használatban: *Kultur* és *Zivilisation*, így nálunk is ezek: *művelődés* (a múlt

¹ Lester E. Ward: *The Psychic Factors of Civilization*. Boston, 259. l.

század közepe táján *pallérozottság*) és *polgárosodás*. A franciáknál és angoloknál ellenben leginkább csak a *civilisation* (*civilization*) használatos. Helytelennek tartom Euckennek azt a megkülönböztetését, hogy a polgárosodás (civilizáció) a művelődésnek alacsonyabb fokát jelentené. A jelentésben különbség az, hogy a polgárosodás inkább a társadalmi fejlettségre vonatkozik, a kultúra vagy művelődés pedig az ismeretek és művészetek művelését foglalja magában. A kettő között mindenesetre van összefüggés, a civilizáció emelkedése elősegíti a kultúrát s a kultúrát a civilizációt. De azért vannak népek, melyek az egyik téren emelkedtek magasabbra, míg más népek a másik téren múltak őket felül. Civilizáció dolgában a rómaiak álladalmuk fénykorában magasabban álltak, mint a görögök, míg a tulajdonképeni kultúra terén Róma mindig csak kevés eredetiséget felmutató tanítványa Hellásnak.

Azt vélem azonban, ha mi a műveltségről, annak fejlődéséről és történelméről akarunk beszélni, legcélszerűbb, ha a kultúrát szélesebb értelmében vesszük és azt a szellemi és erkölcsi élet minden jelenségeire kiterjesztjük. S azért, midőn mi keresztény kultúrát emlegetünk, ebben a kereszténységnek úgy polgárosító, az erkölcsöket nemesítő hatását, mint a szellemi tevékenységnek az igaz, szép és jó keresésében való irányítását foglaljuk össze.

A gyermekkorukat élő népekkel bizonyos fiatalos öntetszelgés könnyen elhitheti, hogy kultúrájukat mintegy önönmagukból fakasztották és alkották meg. Hisz

¹ R. Eucken, Geistige Strömungen der Gegenwart. 228. 1.

az ő isteneik is tulajdonképpen a törzs istene vagy istenei, kik a más népek isteneivel ellenséges lábon állanak. A többi isten, úgy vélekednek, hamis istenek és a többiek kultúrája álkultúra; azt tartják, csak ők bírnak igazi műveltséggel, a többiek pedig barbárok, így voltak a többi népek a görögök szemeiben mind barbárok, a rómaiak előtt pedig a görögökön kívül a többi népek. A tudomány azonban bebizonyította, hogy minden idegen befolyástól mentes önalkotta autochton kultúra nincsen. Minden szellemi művelődés gondolatok és eszmék kicsereléséből fejlődött ki. Voltak azonban már a legrégebb korszakban bizonyos kulturközpontok, honnan a művelődés sugáralakban terjedt ki minden irányban. Sergi szerint az őskőkorszaki leletek is egy ilyen őskultúrának az egy központból való szétterjedését mutatják, mely északi Afrikát és egész Európát átjárta.¹

Ma már tudjuk azt, hogy a harmonikus képződésében oly egységesnek látszó hellén kultúra sok idegen elemnek elegyítéséből származott, melyet azonban a szép és arányos, a jó és igazságos iránt oly fogékony görög génusz nem szolgai módon utánozott, hanem lelke mélyébe fölvelt, átdolgozott, szebbé és tökéletesebbé tett.

Az már régen közismert dolog, hogy a görögök az írás mesterségét a feníciaiaktól tanulták. A régi Egyiptom emlékeinek megismerése azt igazolja, hogy nem volt tisztán csak mendemonda, amit Herodot, Diodor és más görög írók mondanak, t. i. hogy a régi görög

¹ La decadenza delle nazioni latine.

költők és bölcsek, Orpheus, Homer, Lykurgus, Solon, Pythagoras, Plato, Eudoxus matematikus stb. Egyiptomba jártak ismereteiket gyarapítani. Ha ezt az állítást nem is kell szó szerint venni, annyi bizonyos, hogy sok szellemi kincs jött át a Nílus völgyéből Hellas földrére. Egyiptomi származásra mutat maga a görög eschatologia több részlete, mint pl. az elysiumi mezők, az Acheron és az árnyakat szállító Charon. S a dór oszlopszat eredeti típusát is Egyiptomban találjuk meg.

S minő különös ez a kölcsönös csereviszony. Midőn aztán a nílusvölgyi kultúra egészen megvénhedett s Chám földjének népe nemzeti önállóságát elvesztette, a görög szellem ifjító behatása mintegy új életre keittette. A philaei templom híres kioszkja mutatja, minő bájt tudott az hozni az egyiptomi építészet masszív alakjaiba, anélkül azonban, hogy tipikus jellegéből kiforgatta volna.

Szóval a történelem számos ismétléssel igazolja azt, hogy a kultúrák nem mint egy faj és nemzet alakulása létesülnek, de hogy azért minden kultúra nem mentes az ő szülőföldjének, miliójének s az őt fejlesztő nemzet karakterének befolyásától. Minél jobban fejlődik a kultúra, annál inkább törekszik az általános emberi, a humanizmus felé, de sohasem teheti ezt az egyénnek és a kollektív egyéniségnek, a nemzetnek megtagadásával. A nemzeti gondolat mellett a humanizmus eszméjét szolgálta a görög kultúra már abban az időben, midőn otthonában megerősödve békés hódító útjára kelt. A görög kultúra már jóval a nagy macedoni hódító előtt kereskedelmi és kulturális gyarmataival a szélrózsa minden irányában egységesítő kapocs gyanánt

szolgált a Kelet és Nyugat népei között, így lett a görög világpolgár anélkül, hogy nemzeti karakterét levetette volna. «Mínthogy az emberek mint világpolgárok (kozmpoliták), mind rokonok egymáshoz, – mondja szicíliai Diodor – a világtörténelem írói az isteni gondviselés eszközei, mert miként ez a világot, mint egységes egészet kormányozza, úgy ők a népek egyetemes történetét, mint egy államét (καπερ μιας πόλεως adják elő.» S a rómaiak által túszként elhurcolt Polybios az első, aki az ő történelmét egyetemesnek, katolikusnak, azaz minden népet felölelőnek (καθολική καί κοινή Στορία) nevezi. Ennek a humanisztikus eszmének a római kultúra terén Seneca a legpregnansabb kifejezője, ki azt e szép szabakba ölti: *homo res sacra homini*, az ember legyen szent dolog az ember előtt.

A világtörténelem azonban három oly kulturális mozgalomról tud, amely céltudatosan, mint világnézet és világfelfogás indult útnak, hogy a vallás kapcsolataival egybefoglalja az emberiség szétválasztott tagjait.

Történelmi sorrendben a buddhizmus az első közöttük. Gautama Buddhának, az indiai királyfiból szerzetessé lett vallásbölcselelőnek szellemi hagyatékából indult ki az a mozgalom, mely déli és keleti Ázsia népeit, melyek különben fajilag és történelmi fejlődésükben nagyon is különbözök voltak, bizonyos kultúrái egységbe hozta. Árja földről indult ki, ahonnan azonban később kiszorult s ma több száz millió híveinek legnagyobb része a sárga fajból kerül ki.

A másik világmozgalom a kereszténység kultúrhódítása. Sémí földről indult ki, de a galileai halászok, kikhez aztán nemsokára a félig hellenizált zsidó, a Saulus-

ból lett Paulus szegődik, hamarosan meghódítják a keresztény kultúrának a magasfejlettségű görög-római kultúra terrénumát. De az új tan nem áll meg a római birodalom határainál, hanem hatalmas terjeszkedő erejével már az első századokban meghódít oly népeket, melyeket a római légiók meghódítani nem tudtak. A sémi ültetvény azonban legmagasabb virágzását indogermán talajon fejlesztette ki.

A harmadik világkultúrai mozgalom, az iszlám, sémi területen alakult ki, innen indult ki fegyveres hódító útjára és bár perzsákat, később turáni népeket, sok millió hindut, maláj it és újabban különféle négertörzseket hódított meg, lényegében mindig és mindenütt sémi volt és maradt, a sémi gondolatot reányomta minden más kultúrára, melyet hódító útjában talált. Az igaz, hogy az arabok, egy részben nomád, részben kereskedő nép, a kultúrának kiváló szénszáljai voltak. A keleti és bizánci tudomány és művelődés kincseit magukkal hozták spanyolországi birodalmukba és onnan mint ismeretterjesztők termékenyítőleg hatottak a nyugati népek kultúrájának fejlesztésére. Hisz magát Aristoteles t, kinek bölceleti rendszere oly nagy befolyással volt a középkor bölceletének és theológiájának fejlődésére, a Nyugat az arabok közvetítése folytán tanulta megismerni és megbecsülni.

A tudományok, nevezetesen a természettudományok és a technika terén a középkor arabjai kétségkívül fölötte állottak a nyugati keresztény népeknek, de a keresztény világfelfogás e népek polgárosodottságát magasabb fokra emelte és a további fejlődés lehetőségét megadta. A polgárosodás t. i. az egyén és társada-

lom kellő összhangjában áll s ezt az összhangot a keresztény kultúra tudja a legtökéletesebb módon elérni. Egy kultúra sem tudja annyira kidomborítani s meg-nemesíteni az ember individualitását, mint a kereszténység az istengyermekség s a Krisztusban való testvériség eszméjével, mely minden embert, lelki értékét tekintve, egyenlő rangra emel, anélkül, hogy őt a társadalom kötelékéből kivonná; mert a társadalmi egységet és a kölcsönös alárendeltséget szintén szent kötelességgé emeli.

A buddhizmus ezzel szemben a tökéletességet az *anatta*-ban (szanszkrit nyelven *anatman*) vagyis a személység teljes felolvadásában találja; maga a lét célja Buddha tanítványai szemében a nirvana, ami szószerint annyit tesz, mint kialvás (pl. a mécsé), s ha ezt nem is tekintik mindannyian teljes megsemmisülésnek, a létezésnek olyan állapotát jelezheti csak, amely hasonlít az ópiumélvezettől elkábultnak öntudatlan állapothoz.

Az öntudat, a tevékeny és akaraterős élet serkentő ereje, a buddhizmus nézőpontjából minden rossz forrása. Ép ez oknál fogva az, ami a buddhizmusban a keresztény szeretet pótolja, inkább általános részvét minden élő lény iránt, úgy, hogy nem tesz különbséget ember és más élő lény között. «A buddhizmus nyelvezete, úgymond a buddhizmus tanait alaposan ismerő Oldenberg, nem képes arra, hogy a keresztény szeretet ama magasztos eszméjét kifejezze, melyet szent Pál költői ihlettel magasztal, ama szeretetét, mely nagyobb, mint a hit és reménység s amely nélkül az, ki emberek vagy angyalok nyelvén beszél, csak zengő érc és pengő

cimbalom; s a buddhizmus történetében nem is találjuk ez eszmének megvalósulását, mely a keresztény világban testté s vérré lőn.»¹

A buddhizmus szerint a tökéletes ember (arahat) érzéketlen, mint a föld s mint a kapu bálványa (Dhammapadarn). «Egyformán viselkedem mindenki irányában, mondja a buddhista tökéletesség embere, akár fájdalmat, akár örömet szerezzenek nekem; szeretetet s gyűlöletet nem ismerek, öröm, fájdalom, tisztelet és gyalázat engem érintetlenül hagy; kedélyállapotom nem változik, ez az én közönyösségem tökéletessége.» (Csarija Pitaka.)

Ez a világnézet az ő kérlelhetetlen végzetével (Karma) mintegy megbénító ja az emberi tevékenységnek, melyet a kereszténységben az Isten- és emberszeretet magasztos eszméje szabályoz, ösztönszerű megnyilatkozásaiban korlátoz, de egyszersmind hősies cselekedetekre ösztönözni is tud.

A buddhizmusnak e negatív irányzatával szemben az iszlámban tagadhatatlanul van szervező erő, de az ő szervezése úgyszólván militarisztikus természetű. Nem pusztá véletlen az, hogy petéken a *khaiüb* vagyis prédikáló karddal lép fel a mimbarra (szószékre) és a második prédikációban ezzel az imaszerű fohással fordul Allahhoz: «Adj a szultánnak és seregének győzelmet, semmisítsd meg az ő kardjával a hitetlen népség nyakát.»²

Ez a merev organizáció akasztja meg az iszlámban

¹ Oldenberg, Buddha und seine Lehre 298. 1.

² L. Goldziher J., Az Iszlám 331. és 334. 1.

is az egyéniség szabad fejlődését. Az egyén elvész a társadalmi szervezetben, mely reá egész súlyával nehezedik és akaratnélküli géprésszé változtatja. Innen van, hogy az iszlámnak úgyszólván egyedüli képzőművészete, az építészet, mely Chateaubriand szavai szerint bővölet, mint az oázis és varázslatos, mint a sátor meséi, a legvidámabb, de egyszersmind a legegyszerűbb megnyilvánulása az ember alkotó szellemének, alkotásait úgyszólván a szél elhordja, mint a puszták fűvét, mely első alapja gyanánt szolgál. Az iszlám kultúrája, mely a Kelet ősrégi forrásaiból táplálkozott, ennek kincseit a szélvihar gyorsaságával vitte széjjel, de a társadalmat átalakító, polgárosító munkát végezni nem tudott; szociális intézményei merev formákat öltöttek, melyek minden haladásnak útját állják.

A keresztény kultúra az egyéni öntudat egocentrizmusát a szeretet misztériumával egyensúlyozza s ebben áll az ő nagy szociális ereje. Ezzel az energiával változtatja meg a keresztény eszme, nem kataklyzmaszerűleg, hanem folytonos, lassú, de biztos munkával a szociális struktúrát, amely tekintetben a kereszténység legszebb szociális vívmányai közé tartozik a rabszolgaságnak, mint intézménynek az eltörlése és a nő emancipációja. S ezek a nagy tettek, melyeket a keresztény kultúra megrázkódtatás nélkül vitt végbe, azt a biztos reményt keltik bennünk, hogy korunk egyéb nehéz szociális problémáit is a megoldáshoz vezeti. Ezek mindenekelőtt az osztályok és a nemzetek és fajok közötti *harmóniának a megvalósítása* és ebből kifolyólag *a népek szövetsége*. A különféle természetű történelmi materializmusnak hívei talán sajnálkoznak azon, hogy az ő osztályharcos

és faj harcos elméleteik a keresztény kultúra nézőpontjából rombadőlnek, mert ők a késhegyig menő, egymást irtó harc nélkül történelmet és fejlődést elképzelni nem tudnak. A világháború egyfelől és a bolysevizmus másfelől eléggé mutatja, hogy a kulturális fejlődésnek magasabb eszmékre van szüksége, eszmékre, melyek az osztályok és fajok természetes súrlódásait elsimítják és az emberek közti fizikai és szellemi különbségeket, melyek szükségesek és mintegy gondviselésszerűek, harmóniába foglalják össze. Súrlódások mindig lesznek és kell is, hogy legyenek, mert súrlódás nélkül nincs mozgás, de a súrlódásnak nem szabad oly mérvűnek lennie, hogy belőle tengelyégés származzék.

Ne hozza fel senki sem a kereszténység humanizmusának cáfolataként a Pisarrókat és Cortezeket, mert ezek sohasem voltak a keresztény gondolat kifejezői, valamint ma sem azok, akik az osztálygyűlölet és fajgyűlölet magvait szórják. A Pisarrókkal szemben mindig ott találjuk a keresztény kultúra igazi képviselői gyanánt a Las Casasokat, akik a krisztusi szeretetnek és igazságosságnak az egész emberi nemre való kiterjesztését követelik.

A keresztény kultúra egy másik kiváló tényezője, hogy a lelki és világi hatalom közötti harmóniára törekszik. Míg a római kultúrában a Caesar és Pontifex Maximus hatalma egy személyben összpontosul s az iszlámban a Khalifa, mint Mohammed utódja, az egyházi és világi legfőbb hatalom hordozója s míg másrészt a buddhizmus, Tibettől eltekintve, mintegy közömbös álláspontot foglal el a társadalmi és állami étellel szemben, addig a keresztény kultúra a sokezer mártír véré-

megvásárolta a lelki életnek az állami hatalomtól független fejlődését és szabadságát. S ha a középkor derekán VII. Gergelytől kezdve éles ellentétek merültek föl a pápaság és az Imperium között, ezek a lelki hatalom függetlenségét célozták és a határok kitűzése által békés megoldást találtak a két hatalom összehangzatos együttműködésében s így, miként A. Leroy-Beaulieu megjegyzi, megalapítói lettek a mai kor polgári szabadságának. Az iszlám, de részben a keleti kereszténység is, a középkornak ez elkülönítő és összhangoló hatását nélkülözi s azért nehezen tud elhelyezkedni az abszolutizmus és a társadalombomlasztó törekvések szélsőségei között.

Az emberi méltóság megismerése, a keresztény szeretet által mérsékelt individualizmus, a szeretetből és erkölcsi kötelességtudásból táplálkozó szociális érzés, a nemzeti érzésnek megnevesítése és a faji hozzátartozóság fölé emelkedő szintája, a lelki és világi hatalom megértő összműködése: ezek a keresztény kultúrának éltető forrásai, melyek által minden idők viszonylataiba bele tud helyezkedni s nem esik az iszlám merev konzervativizmusába, hanem a lelkeket megtisztító és átalakító erejével az igazi haladásnak lesz hordozója.

Erre az igazi, a kiengesztelő és az aktív cselekvésre ösztönző keresztény kultúrára van ma szüksége Európának, mert csak ezzel lehet megteremteni a népek szövetségét és erre van szüksége a száz sebből vérző Magyarországnak, mert csak ez alkothatja meg az osztályokat és fajokat egyesítő s mindenkinek jogait tisztelő nemzeti egységet.

A keresztény kultúra az igazán egyetemes kultúra,

Egyetemes azért, mert minden faj, nemzet, államforma, stíl fölött áll. Egyiket sem rontja le, de mindegyiket megneemesíti, nem olvasztja össze a fajokat és nemzete-
teket – mert mindegyiknek természetadta tehetségei és hivatásai vannak, mint a zenekarban a különféle hangszereknek – s a keresztény kultúra az, mely őket összhangolja.

Egyetemes azért is, mert elemeit a különféle fajok kultúrelemeiből gyűjtötte össze. Végső gyökérszálai visszanyúlnak az Eufrat- és Tigrisközi ősi Chaldaeaéba, hol egy turáni fajta nép fényes kultúrvilágnak vetette meg alapját, az ótestamentummal a sémi gondolatra támaszkodik és közvetlenül a görög-római műveltség-
gel kapcsolódik össze, mely számára az igaznak és szépnek, a nemes idealizmusnak kiapadhatatlan forrása. De azért ez utóbbtól mégis a gondolatvilágnak óriási különbsége választja el. Hellasnak örök derűs Olympusát a fátumszerű tragikum vigasztalan problémája zavarja meg – a keresztény gondolat e siralomvölgyének szenvedéseit gloriolával veszi körül és általuk a lelki győzelemnek babérjaihoz vezeti bajnokait. Látjuk Sofokles drámájában Oedipus királynak sziveket meg-
rázó sorsát, ott áll előttünk, amint lelki gyötrelmeiben és kétségbeesésében szemevilágától önnönmagát meg-
fosztotta. Részvétkönnyek peregnek le szemünkről, de könnyebbülést és vigasztalást nem találunk, saját bajaink és keserveink elviselésére fölemelő, a csügge-
tetséget eloszlató bátorítást nem lelünk; legfőljebb a stoikus rezignáció marad számunkra, mellyel az el-
kerülhetetlen és elodázhatatlan sorsnak szemébe né-
zünk.

Egészen más a tragikum szerepe a keresztény gondolat körében. A kereszténység világdrámája nem a Golgothán fejeződik be, hanem a koponyák hegyének tövében, a szentsír barlangjában, amely a feltámadás kapuja lett. A keresztény gondolatnak e vigasztaló és felemelő szava száll a magyar nemzethez mostani tragikus órájában. Még nincs itt a vég. A szenvedés és kínlódás még nem utolsó jelenete a népek drámájának. A keresztény kultúra erejével föltámadunk!

Magyarország restaurálása és Európa restaurálása.¹

A TIZENHETEDIK század elején egy francia karmelita szerzetes, Émeric Crucé érdekes könyvet írt az államok új szervezéséről. Az akkori divat szerint könyvének hosszú címet adott, mely magyarul így hangzik: «Az új Kyneas, vagyis államtudományi értekezés, amely megmutatja» hogy mi módon és mely eszközökkel lehet az általános békét és a közlekedés szabadságát az egész földön megalkotni. A jelen idők uralkodóinak és fejedelemeinek ajánlva». A könyvnek a címe is mutatja, hogy a szerző reálpolitikai érzékkel bír, ő nem kíván moralizálni, hanem jogi és nemzetgazdasági szempontokat kíván érvényesíteni. Az új Kyneas (így hívták Pyrrhus epirusi király tanácsadóját, ki őt a rómaiakkal való háborúról lebeszélni iparkodott) könyvében a nemzetközi béke és a szabad kereskedelem szoros összefüggését emeli ki. «Micsoda gyönyörűség volna – azt mondja egy helyen – ha az ember láthatná, mint járnak-kelnek az emberek egyik országból a másikba minden határvizsgálat és egyéb teketória nélkül, mintha csak a föld, aminthogy valójában úgy is van, mindannyiuk közös hazája volna.»

¹ A Magyar Békeegyesületnek 1920. május 15-iki közgyűlésén tartott elnöki megnyitó beszéd.

Azt hittük, a huszadik század meghozza nekünk ezt a szabad mozgást, mert már közel jártunk hozzá. Az úgynevezett európai kultúra, a technika bámulatos haladása egészen közel hozott minket, európai népet egymáshoz, de még Amerikát is. Hisz Amerikába utazni e század elején kevesebb időbe és fáradságba került, mint száz évvel ezelőtt pl. Rómába vagy Berlinbe utazni. Sajnos, Magyarország egyes vidékein úgy beszéltek Clevelandról meg Pittsburgról, mintha csak a harmadik vármegyében feküdnék. Aztán a sokféle világkongresszus a század első évtizedében csaknem haladványszerűen gyarapodott, az ember alig tudta megválasztani, hogy hová menjen el. Úgy látszott, közel vagyunk egy bizonyos nemzetek közötti föderalizmus-hoz. Európa, de meg Amerika népei között is, bizonyos kulturális és gazdasági érdekközösség fejlődött ki és ép ebben állott a különben kisdud Európa nagysága, ezáltal lett a többi világnak urává és vezetőjévé.

De íme, a világháború egyszerre csak véget vetett ennek a bűbájos világnak. Idegenekké lettünk egymáshoz s Európa már nem a régi Európa többé. Részekre van tagolva, fajok és gazdasági érdekkörök szerint bomladozik. Nagyon féltő, hogy Európa eddigi presztízsét elveszti s nem lesz többé szellemi vezetője a világnak.

A távoli Kelet egy kiváló modern gondolkozója és költője, Rabindranath Tagore, egy újabb munkájában szinte meg is leckézteti a tudására és kultúrájára büszke Európát és reá is utal arra, mit kell Európának tennie es mit tanulhat a soknyelvű és sokfaj lakta Indiától. «A világ – úgymond – a technikai eszközök haladása

által közel van ahhoz, hogy mintegy egy ország legyen belőle. S a pillanat közeledik, mikor majd az egység számára oly alapot keresnek, mely nem politikai természetű. Ha India ezt a föladatot megoldotta, az egész világ számára tette ezt. Mert csak egy történet van – az ember története. Az egyes népek története csak egyes fejezetei ennek a nagy történelemnek.» És, úgy vélem, az indiai költő nagyon jól el is találta, mi az oka Európa mai züllésének, ő ezt nacionalizmusnak nevezi s ezalatt ő azt a nemzeti egoizmust érti, melyet tisztán materialista érdekek vezetnek. «Mert mi az – kérdezi R. Tagore – amit ma nemzet alatt értenek? Az a nép egésze, mint szervezett hatalom. Ennek a szervezettségnek nincs más célja, mint az, hogy a népesség erős és munkára képes legyen. De ez a soha ki nem merülő törekvés az erősségre és munkaképességre elvonja az embertől az ő magasabb természetét, amely őt áldozatra készszé és alkotóképessé tette. Áldozatkészségét eltéríti valódi erkölcsi éltet adó céljától egy tisztán mechanikus, élet nélküli cél felé, a szervezettség maga lesz a végcél. S midőn az ember azt hiszi, hogy e cél elérése által erkölcsi kötelességének eleget tett, az emberiségre nézve veszedelmessé válik.» Könnyű kitalálni, hogy amit a keleti bölcselkedő itt a maga nevéen nem nevez meg, az a modern militarista állam, amelyet oly helytelenül nemzeti államnak neveznek.

Hogy ez így van, azt nekem egy fiatal katonatisztek kinevelésére szánt magyar iratka mutatja egész világosan. Miután a szerző – Zsilinszky Endre – a pacifizmusról mindenféle badarságot elmondott, a többi közt, hogy az a defetizmusnak egyik fajtája, és pedig

a legrosszabb fajtája, a militarizmusról, mint ennek ellentétéről azt mondja, hogy «annak politikai jellege a «Wille zur Macht». A militarizmus az egyén önkéntes alárendelődésén át erős, fegyvelmezett hadseregre, hatalmas államra törekszik. S mert elfogadja az államnak amúgy is kiküszöbölne tétlen vonását, hogy az *hatalmi* életet él, a *benne* megszervezett erők *külső* érvényesülésre is törekszenek».¹

Hogy a «Wille zur Macht» államférfia és költőfilozófusa, Bismarck és Nietzsche – mint szerző jelzi őket – mit hozott Németországra és Európára, azt látjuk. Ma nem a legyőzöttek, hanem a győzők beismerik, hogy a világháború nem érte el célját. «Szégyenkezve kell megállapítanunk, mondja az olasz Mattino (1919. jún. 30-iki sz.), hogy a háború nem szükséges rossz, mint azelőtt hittük, hanem haszontalan büntett, mert a népek ma jobban vannak egymástól elválasztva, mint annakelőtte.» E. D. Morel az angol Labour Leader-ben (1919. jún. 19. sz.) azt írja, hogy «a német béke (s ma még inkább lehetne ezt a magyar békéről mondani) vétek, nem a németek, hanem az emberiség ellen. Ez mutatja, hogy a mostani politikai rendszertől az emberiség nem várhat semmit, ez a haladást nem viheti előre».

A mi sajtónk különben eléggé méltatta azokat a kijelentéseket, melyeket az angol felsőházban lord Weardale, lord Bryce, lord Montagu és más urak tettek. Nem az első eset, hogy Angolországban az urak házában

¹ Militarizmus – pacifizmus. Előadta Zsilinszky Endre. Védelmi Tanfolyam. 28-49. 1.

több demokratikus és szociális belátás nyilvánult meg, mint az alsóházban, melyben gyakran a kapitalisztikus szempontok a túlsúlyban levők. De kevesen tudják azt nálunk, hogy az angol és olasz, de részben a francia demokratikus sajtó méltatlankodva beszél a német, osztrák és magyar béke lealázó és lehetetlen föltételéről.

Ebből azonban nem következik az, amit nemrégiben Sir W. Robertson angol tábornagy egy bankett alkalmával mondott: «Aki azt hiszi, hogy ez a háború volt a legutolsó háború, az bolond», vagy amit Rubinek miniszter Békésgyulán egy nem igen békés beszédben kifejtett, t. i. «hogy ha békét akarunk, minden pillanatban el kell készülnünk a háborúra». A háború és a békekötés csődjei után mi a dolgok szanálását nem várhatjuk egy új háborútól és azt követő új békekötéstől. Mert ha akkor mi győzünk, mi a mostani győzők hibáiba esünk, ha pedig legyőzetnénk, akkor a mi legyőzőink mostani hibájukat még csak tetéznék.

W. Wilson még 1916-ban a Cincinnatiban tartott elnökjelölt! programbeszédében ezeket mondotta: «Hallotta-e valaha valaki, hogy miből keletkezett a jelenlegi háború? Ha igen, szeretném, ha ezt közölné. Mert amennyire én látom, senki sem tudja. Nem egyes körülmény idézte elő a háborút, hanem minden együtt. Európában az államok között kölcsönös gyanú kerekedett felül. Az egyes kormányok kölcsönösen gyanúsították egymást, hogy ez vagy amaz mit szándékozik tenni. Szövetségek és entente-ok jöttek létre, az intrikák és kémkedések bonyolult összevisszasága, amely teljesen behálózta az Óceánon túl lakó nép családokat».

A jövőre nézve tehát, hogy a mostani békekötések ne legyenek rongy papirosnál is rosszabb dolgok, szakítani kell ezzel a külön államosdi és szövetségesdi rendszerrel. Ez csak úgy lehetséges, ha az államéletnek új erkölcsi formát adunk. A «Wille zur Macht» gyilkos mérge a politikai életnek, mert az állam hivatása nem a hatalmi élet, hanem a *jogi élet*, a hatalom az állam kezében nem cél, hanem eszköz a jogrend fenntartására. A «Wille zur Macht» helyébe a «Wille zum Recht» helyezendő. Ha ezt a platformot tűzi ki maga elé minden állam, akkor teljesül be az, amit H. Barbusse a jövő kialakulás programjaként fölállít: «*Chaque patrie sera une force morale et non plus une brutale, et tandis que toutes les forces brutales se choquent toutes les forces morales puissamment' harmonisent.*» Akkor a különféle hazák nem brutális erők lesznek, hanem erkölcsi erők s míg a brutális erők összeütköznek egymással, a morális erők harmóniára törekszenek.

Azt a békét, amit Versaillesben, St. Germainban és Neuillyben diktáltak, a hatalmi életet élő államok diktálták; nekünk olyan béke kell és csak ez lesz tartós, melyet a jogi életet élő államok fognak egymás közt megkötni. Az állami *raison* – mint mondani szokás – a kényszerhelyzet arra készítette a németeket, az osztrákokat (és sajnós, készítet minket is), hogy a békét aláírják. De ezt senki sem veszi komolyan. «A békét ép úgy, mint a háborút – mondja egy régi francia pacifista, Luden Le Foyer – a népek nélkül döntötték el s azért a népek nem vállalnak érte felelősséget.» (Journ. du Peuple 1919. jún. 28.) Azért nekünk a népek lelkiismeretéhez kell appellálunk. Ezt nem úgy érjük el,

ha fegyvert csörtetünk, fogainkat csikorgatjuk, franciát, angolt, olaszt stb. szidunk és a népek gyűlöletét szítjuk, hanem ha a jogállam épületét idehaza felépítjük és a többi népekkel is a közvetlen érintkezést keressük s velük egyetemben az igazi népszövetség megalakítására törekszünk. Németországban a munkát máris megkezdték, a népszövetség ligája számos városban csoportokat alakított. Sőt Ausztriában is megindult ez irányban a munka. Ha a harmincéves háború pusztításai arra ösztönözték Hugó Grotiust, hogy megalkotója legyen a nemzetközi jog tudományos elméletének, a világháború rémségei előkészítették a népek millióinak lelkeit, hogy a béke biztosítására a kényszerbékénél biztosabb és igazságosabb alapot találjanak; s ez lesz ezentúl a békeegyesületek feladata. Nekünk itt Magyarországon az lesz a feladatunk, hogy itthon a magunk körében eltávolítsunk minden faj- és osztálygyűlöletet s ezáltal a világnak megmutassuk, hogy igazi jogállamban vagyunk. Az lesz a feladatunk, hogy a reánk szórt vádakat eloszlassuk, mert ha történtek is az igazi demokrácia elveivel össze nem egyeztethető hibák és mulasztások, bátran elmondhatjuk, hogy azok nemcsak a mi hibáink voltak, sőt kevésbé a mi hibáink voltak, hanem Európa hibái. Magyarországon a nemzetiségekkel szemben nem vétettek annyit, mint Franciaországban a bretonokkal és provencalokkal, Angolországban az írekkel, Spanyolországban a katalánokkal, Belgiumban a flamandokkal, Romániában az ottani magyarokkal szemben s. i. t. S ha hibáink kisebbek voltak, annál könnyebb lesz rajtuk segíteni, – de az erre való komoly akaratot dokumentálni kell. S a békeegyesület-

nek egyik gondja legyen, hogy faji, nyelvi vagy felekezeti hovátartozósága miatt senki, aki az állam hű polgára, üldözésnek kitéve ne legyen.

A második dolog pedig az, hogy a többi népek hasonló egyesületeivel a kontaktust fönntartsuk és minél szorosabbra fűzzük s velük együtt azon legyünk, hogy a foederatív eszmét ápolva előkészítsük Európa egyesült államait, amelyek gazdaságilag és politikailag minél szorosabb egységet alkossanak. Az a kised állam, mely fekvésénél fogva mintegy Európa szívét képezi, Svájc, legyen az európai államok mintaképe. Benne három nagy népek hozzátartozói, németek, franciák és olaszok, mint egy közös hazának gyermekei békés egyetértésben együtt laknak s mindegyik megőrzi a maga nemzeti voltát, s mellettük teljes nemzeti szabadságával megfér a 40.000 lelket számláló ladin nép, úgy hogy elemi iskoláiban a saját nyelvét használja. Miért ne tudnának Európa népei is egymást megbecsülve egymás mellett megférni, a nagyok ép úgy, mint a kicsinyek, gazdasági és bizonyos politikai szövetségre lépni, úgy hogy ne legyenek elnyomók és elnyomottak, ne legyenek egymás ellen fegyverkező és küzdő szövetségek, hanem csak egy mindnyájukat, sőt az egész kultúrvilág népeit egybefoglaló népszövetség.

Hazai lapjaink megemlékeztek a Temps múltkori cikkéről, mely különben Magyarország iránt jóindulatot nyilvánít, de aztán azt mondja, hogy az entente az új Magyarország határainak kijelölésénél csak két igazságtalanság között választhatott: vagy szláv és román vidékeket magyar uralom, vagy magyarokat szláv és román uralom alá kellett bocsátania. A dolog nem úgy

áll, inert először szoros tömegben lakó, a magyar népzömével összefüggő magyarok is kerülnének idegen uralom alá, másodszor pedig a svájci rendszer alkalmazásával mindegyik nemzet közös határok között is fönntarthatja teljes szabadságát és önállóságát. Az igazságnak egyedül megfelelő határkijelölés tehát a régi természetes és történelmi határok fönntartása s ezek keretében a nem-magyaryelvű állampolgárok nemzeti önállóságának biztosítása. Ezt kívánják a tótok, románok, horvátok és németek s ennek a kívánságnak maholnap teljesülnie kell.

A foederatív Európában foederatív szellemű Magyarország, ez lesz Magyarországnak, a régi Magyarországnak restaurálása és ez lesz Európának restaurálása.

A megértés felé.

(1920. aug. 1.)

AKI MOST a *Kárpátokon túl* történik, az világos jele annak, hogy a lusztrumos világháborút nem lehet erőszakos és ráerőszakol t békekötésekkel befejezni, s hogy országhatárokat nem lehet paragrafusokkal kiszabni.

Ez a mostani háború, talán jobban, mint minden eddigi háború, elterelte az emberek millióit rendes foglalkozásuktól, a kasza, kapa, gyalú, véső és toll helyébe kardot és fegyvert adott a kezükbe s ehhez sokan már úgy hozzászoktak, mintha ezek volnának az emberi élet legfontosabb szerszámai.

De mintha a hadicélok megváltoztak volna. A Keleten hadseregek állanak egymással szemben, melyek nemcsak országhatárokért küzdenek egymással, hanem a társadalmi és gazdasági élet berendezkedéséért. A háború kioltotta az emberi tömegekből a jogérzetet s nagyon is hozzászoktatta őket ahhoz, hogy mindenben csak az erő hatalmáé a döntő szó és ha ehhez még a békeszerződések erőszakossága is járul, amint úgy volt Breszt-Litovszknál, Bukarestben, Saint-Germainben, Versaillesban és Neuillyben, akkor a nemzeti és szociális élet nem a jog, hanem az erőszak, a pillanatnyi dinamikus hatalom követelményei és parancsai szerint igazodik el.

A bolysevizmus erőszakossága, terrorizmusa és jogtiprása szoros összefüggésben van a háború jogséremeivel és terrorizmusával. S azért a belső és külső béke helyreállítása nagyban attól függ, hogy a jogérzetet a magánjog, közjog és a nemzetközi jog terén a romokból megint kiemeljük és felépítsük.

A legújabb német és angol háborús irodalom e tekintetben néhány becses művel ajándékozott meg bennünket, melyek, az eddigi divatos és hálás gyakorlattól eltérőleg, nem az ellenfelet szidják és teszik felelőssé a háború kitöréséért és minden a háborúban elkövetett jogtiprásért vagy azzal mintegy természetyszerű összefüggésben lévő atrocitásért, hanem teljes objektivitással tárják fel előttünk, mi történt odahaza, a csatornán innen és túlról, aminek része volt a háború felrobbanásában és elfajulásában.

Német részről elsősorban a most Svájcban élő nemzetközi jogásznak, Otfried Nippoldnak füzeteit tartjuk megeinlítőnek. Az egyik a német hadvezetés alapelveiről beszél (*Die Grundzüge der deutschen Kriegsführung, Zürich, Orell-Füszi, 1920*). Szerző ebben a munkában a német intelligencia mentalitásának kialakulását magyarázza, amint az főként az -utolsó emberöltő alatt államjogi téren kiváltódott. A német egyetemek jogi és főként nemzetközi jogi tanszékeit nem a tudományos értékelés, hanem az érzelmek szerint töltötték be *gutgesinnt* emberekkel, vagyis a német imperializmusért lelkesedőkkel. Így történt, hogy a német egyetemeken a nemzetközi jog mintegy mostoha gyermekké lőn s azok, akik mellette állást foglaltak, mintegy gyanús embereké lettek, a nemzet közvéleménye pedig

egyenesen állást foglalt a nemzetközi joggal szemben. Ez különösen kitűnt akkor, midőn az első hágai békekonferenciára az előkészületeket megtették. A cári manifesztumot, mely erre az első lökést megadta, egy országban sem fogadták oly lekicsinyléssel, csaknem gúnyolódással, mint Németországban. Ennek teljesen megfelelt a német delegátusok viselkedése a két hágai konferencián, ők voltak a humanisztikus törekvéseket ellenző opposíció vezetői. Nippold ezt nagy politikai hibának jelzi, amelynél a Bismarck által is sokszor ostorozott porosz bürokratizmus a német kormányzati bölcsességet és diplomáciát legyűrte.

A második hágai konferencia után bizonyos fordulat állott ugyan be s a német jogi irodalom egész sorozatát tudja felmutatni azoknak a jeles műveknek, melyek a hágai konferenciák anyagát és a nemzetek szövetségének eszméjét földolgozták. De ez egyrészt már kissé elkésett dolog volt, másrészt pedig a *Wehrverein* emberei minden erejükkel azon dolgoztak, hogy e lendületnek gátat vessenek, mintegy megvetéssel beszéltek a jogról, mint eszméről, nyíltan hirdették, hogy az egyedüli jogforrás a hatalom; *Macht geht vor Recht*, ez a szállóige átjárta a német nép köztudatát s nem is titkolták, hogy nekik a háború nem eszköz, hanem cél, mert minden életrevaló népnek egy-két évtized múlva háborúra van szüksége. Nippold, aki a nyolcvanas évek német népét ismerte, egészen megdöbben, midőn 1909-ben hosszabb távollét után megint a németek közé jött és e nagy, jogot és tekintélyt tisztelő nemzet mentalitásának megváltozását észlelte.

A katonaság és nevezetesen a tisztikar körében az

erőszakosság e világnézetét a német nagy vezérkar által 1902-ben kibocsátott kézikönyv: «*Kriegsbrauch im Landkriege*» terjesztette el. Ez a könyv valódi cinizmusmal hirdeti azt, hogy a hadijog a lehető legnagyobb kíméletlenséget kívánja az ellenféllel szemben, hogy az humanitárius törekvéseket nem ismer, hogy a teljes energiával viselt háború az ellenséges államnak nem csupán kombattansait és védőműveit, hanem annak minden anyagi és szellemi erőforrásait tönkretenni iparkodik. Az ellenséges kombattansok megsemmisítésére ez utasítás szerint meg van engedve a modern technika minden eszköze, a legtokéletesebbek, legveszedelmesebbek s a tömegesen gyilkolók is, sőt ép ezek a légelkerülhetetlenebbek és egyszersmind a leghumánusabbak. Csak azt az engedményt teszi e nagyon is nem diplomatikus könyv, hogy durvább erőszakos eszközöket nem kell használni, mikor szelídebbekkel is célt lehet érni és hogy felesleges szenvedéseket okozó hadieszközöket ki kell küszöbölni.

Ezek az alapelvek, mondja Nippold, szembeötlő ellentétben vannak az általánosan elfogadott nemzetközi jogi határozmányokkal és akárhányszor egyenesen szembehelyezkednek a hágai konferenciák megállapodásaival, dacára annak, hogy azokat a nemzetközi állami szerződéseket a német birodalom is ratifikálta.

Egy másik füzetben (*Die Verletzung der Neutralität Luxemburgs und Belgiens*) ugyanaz a szerző a neutralitás kérdését fejtegeti a nemzetközi jog szempontjából. Hogy egy fenyegető világháború Belgium semleges voltát felboríthatja, arra innen is, onnan is el voltak készülve, hisz kevés híja Svájc semlegessége is vesze-

delemben forgott s amint itt néhány évvel a háború előtt a német császár egész vezérkarával résztvett hadgyakorlatokon, úgy Belgium erődei iránt a francia vezérkar mutatott nagy érdeklődést. Károly román király már 1912-ben úgy nyilatkozott egy belga államférfiú előtt, hogy az 1870-iki csoda alig fog ismétlődni és Belgiumot az a veszedelem fenyegeti, hogy három nagy szomszédja közül az egyik semmibe fogja venni semlegességét.

A németek mindenben nagy szisztematikusok és theoretikusok s mint ilyenek tényleg elméletben már ki volt fejtve a semlegesség érvénytelensége. Bernhardí az ő híres vagy hírhedt könyvében az államok semlegességéről ezeket mondja: «Az állandó semlegesség fogalma egyáltalán ellentétben van az állam lényegével, amennyiben ez az ő legmagasabb erkölcsi céljait csak a más államokkal való versengés által érheti el... Belgiumban és Hollandiában nincs semmiféle természetes akadály vagy erődítmény, mely egy ellenséges betörésnek útját állhatná s azért a semlegesség csak papirosbástya». Ez az elmélet azonban homlokegyenest ellenkezik az 1831. és 1839. egyezményvel, melyben az európai hatalmak Belgium örökös semlegességét a következőképen állapítják meg: «La Belgique formera un Etat perpetuellement neutre. Les 5 Puissances lui garantissent cetté neutralité perpetuelle, ainsi que l'inviolabilité de són territoire». (1831.) «La Belgique dans les limites indiquées formera un Etat indépendant ét perpetuellement neutre. Elle sera tenu d'observer cette même neutralité envers tous les autres Etats». (1839.)

Nippold e füzetében közli a német jogtudomány

különböféle interpretációit, melyekkel a szerződésszegést mint az állami önvédelem követelményét mentegetik és fehérre mossák. E szemelvények sorozatában két gerinces tudósnak bátor és határozott kijelentése mint világító szövetnek fénylik a rabulisztika homályos ködében. Az egyik a derék Wehberg, ki megvált a *Zeitschrift für Völkerrecht* szerkesztőségéből, mert a főszerkesztő Kohler nem adott helyet az ő objektív cikkének. Abban a levelében, mellyel ezt a főszerkesztővel tudatja, ezeket mondja: «Mi lesz a jövőben a szerződések megtartásának kötelezettségéből, ha Németország eljárását Belgiummal szemben egyszerűen igazoltnak nyilvánítjuk?» A másik a nemrég elhunyt Ljimmasch, ki több cikkben, de különösen a Nobel-Institut által kiadott szép könyvében; *Das Völkerrecht nach dem Kriege* (1917) figyelmeztet a modern machiavellizmus veszedelmeire. «A külpolitika korrupciója – így szól a többi között – nem marad meg ezen a téren. Az az államférfiú, aki előtt a más állammal kötött szerződés nem ér semmit, a saját országának alkotmányát sem fogja szentnek és sérthetetlennek tartani. A jognak semmibevétele a külpolitika terén okvetlenül átcsap a belső politikába is. Lehet, hogy momentán sikerekre vezet, de idővel aláássa azokat a lelki erőket, melyekkel az államkormányzatnak számolnia kell.»

És most a német tudomány e nagylelkű beismerései mellé állítsunk oda néhány angolt. Ha azt látjuk, hogy e két nagy nemzet nagy emberei nem egymást piszkálják és nemcsak a saját nemzetük dicsőségét és a másiknak gyalázatát zengik, akkor lehet reményünk, hogy a mindkét oldalon gyakorolt bűnvallomások a megértés-

hez vezetnek. Az egyik könyv, melyről itt meg akarunk emlékezni Francis Neilson, a brit parlament volt tagjáé, mely már 1916-ban második kiadást ért és legújabban német nyelvre is át lőn ültetve e címmel: «*Wie Diplomaten Kriege machen*» (Leipzig, 1919.). A szerző valóban pragmatikusan jár el, midőn művét az 1815. év eseményeivel kezdi, mert a mostani világháború nem néhány év előkészítő munkájából eredt, hanem egy század hibás politikájának eredménye és szerző azt mutatja épen ki, hogy abban a boszorkánykonyhában, amelyben ezt a mérget kotyvasztották, a világ minden nagy nemzetének diplomatai szakácskodtak. «Angolországban, mondja Neilson, a háború alatt rendkívül sokat idézik Treitschkét, Sybelt, Nietzsche-t és Bernhardit (ennek fönt már említett könyvét ép a háború alatt fordították le angol nyelvre, természetesen azzal a céllal, hogy a németek ellen izgassanak), pedig nemcsak Németországnak vannak Treitschkéi és Bernhardijai, valamint nemcsak Angolorzágnak Cremerjei és Carnegiejai. Olyasféle elveket, minőket Bernhardi hangoztatott, lehetett már Angolországban hallani, mikor «*Deutschland und der nächste Krieg*» még nem jelent meg. Az a nézet, hogy a háborúk a faj fenntartására és megacélozására szükségesek, Angolországban sem új dolog és még sokkal előbb, mint ahogy Kipling az angol sovínisztáknak lelkiörömeiket szerzett, az angol nép jelentékeny része a hadak istenét imádta». Neilson különben kétségbevonja azt, vajjon Belgium a semlegesség dolgában teljesen korrekt volt-e, mert feltűnő dolog az, hogy már július 24-én, ugyanaz nap, amelyen az osztrák-magyar kabinet Szerbiának az

ultimátumot megküldötte, a belga külügyi hivatal az 1839. szerződés öt szignatárius hatalmához köriratot intézett arra az esetre, ha határainál háború törne ki. Vajjon ezt nem máshonnan sugalmazták-e? Szóval Neilson úgy találja, hogy az erőszakos imperializmus, a csak önmagával törődő sovinizmus, a nép jogokat és nemzetközi szerződéseket figyelmen kívül hagyó machiavellizmus nem csupán Németországban volt honos, hanem egész Európában, s hogy e tekintetben ép Britannia nem mondható ártatlannak. Nagyon érdekes az a passzus, melyet Neilson a Times 1912. évi november 26-iki számából idéz. «Angolországban – így szól a kérdéses cikkely – az emberek csodálkozva és kételkedve fognak arról tudomást venni, hogy háború következhetik be valamely szerbiai kikötő s a mögötte lévő nagyobb kérdések miatt. Mindannak dacára az emberek ezen az úton vakon engedik magukat vezetni. Mert ki az, aki a háborút csinálja? A feleletet e kérdésre Európa kabinetjeiben találjuk azoknál az embereknél, akik már igen hosszú idő óta az emberek életével úgy játszottak, mintha azok sakkbábok volnának, akik a bürokratikus formulákba és a diplomácia zsargonjába annyira belebonyolultak, hogy megszűntek a való tényekkel szemben érzékenységgel bírni, amelyekkel mintegy játszanak, így fognak ezentúl is a háborúk keletkezni, míg csak a nagy tömegek, amelyek ezeknek a hivatásos ábrándozóknak és cselszövőknek az áldozatai, nem mondják ki azt a szót, amely meghozza nekünk nem ugyan a lehetetlenségek közé tartozó örök békét, de mégis azt a határozott követelést, hogy háborúkat csak méltányos, igazságos és az élet fenntartására

lényeges ügyért szabad megindítani.» Így az angol konzervatívok nagy lapja. Persze arra nem gondolt, hogy a háború érdekeltjei mindig megtalálják az általuk fenntartott sajtóban azt az eszközt, mellyel az emberekkel elhitetik, hogy a háború nagyon is igazságos okokból és a nemzeti létfenntartás okából folyik. Másrészt látjuk azt, hogy a kabinetekben lévő diplomaták még mindig játszanak a sakkbábokkal.

A Neilsonéhoz hasonló eredményre jutott az ismeretes angol pacifista *Lowes Dickinson*, a *labour party* tagja, ki a még 1916-ban kiadott művében (*The European anarchy*) a legnagyobb határozottsággal szembeszáll azzal az Angolországban általánosan elterjedt nézettel, hogy a közelmúltban Németország tisztán háborús politikát folytatott, míg a többi hatalmak csakis békepolitikát űztek. Bár a végső fokban Németország provokálta ezt a háborút, mondja Dickinson, mint praeventív háborút, abból a gondolatból kiindulva, hogyha most nem indítja meg a háborút, azt később kell kedvezőtlenebb körülmények között megtennie, mégis az európai anarchia volt az, mely ezt a mentalitást kiváltotta, minthogy ez a hatalmakat folyton a háború veszedelmével fenyegette. Nem akarom Németország felelősségét a háború kitörésében kisebbiteni, – így konkludál Dickinson – de ezt a felelősséget nem szabad kikapcsolni abból a felelősségből, melyben az összes hatalmak részesek, mint az európai anarchia okozói. Sajnálkozva kell megállapítanunk, hogy ez az anarchia még nem ért véget, mert ezt nem lehet erőszakkal megszüntetni, sem a győzők által a momentán legyőzöttekre reádictálni; az európai rendet csak közös

akarattal teremthetik meg az egyenlő jogokat élvező államok szövetségében.

Végül még egy angol könyvről akarok megemlékezni, mely kétségkívül hozzá fog járulni a kedélyek összhangeléséhez. Ezt a célt a könyv szerzője, *Harold Picton* már a könyv címével is elárulja, mely így szól: *The better Germany in War Time. Being some Facts towards Fellowship.* (*The National Labour Press.*)

Tehát ama rosszabb, százszor megátkozott Németország mellett, melyet az angol közönség egy lusztrumon keresztül hírlapjaiból megismerni tanult, van még egy jobb is és a nemzetközi bajtárság (*fellowship*) ápolására gyűjtötte össze H. Picton azokat az adatokat, melyekből kitűnik, hogy a folyton gyalázott *boche*-ok nem voltak csupa emberi érzést nélkülöző barbárok, modern hunok, hanem hogy a megszállt területeken a foglyokkal szemben az emberséges bánásmód és lovasias érzés számos tanújelét adták. Mindezt szerző számos dokumentummal igazolja. Mi ennek a műnek a *Leitmotivját* csak a legnagyobb dicsérettel emelhetjük ki. Ismerjétek el Európa nemzetei, hogy mindnyájatokban van hiba és ismerjétek el, hogy az ellenségben is van jóság, szeretet és emberiség, akkor fogjátok megtalálni az utat, mely Európát a jelenlegi katasztrófából kivezeti. A San Sebastianban most összeülő konferenciának, mely a népek szövetségét akarja megalapozni, elsősorban ezt a *Leitmotivot* ajánljuk. Mert az események immár csak elég világosan bizonyították be azt, amit II. Picton művének homloklapján a *Times*-ből (Lit. Suppl. 1915. nov. 15.) idéz: «Vagy mi (a művelt világ népei) mindannyian egy államnak vagyunk pol-

gárai és akkor a háború közöttünk polgárháború, egy förtelmes bűntény, melyet a feledés leplével kell borítani, mihelyest a béke fölváltja; vagy pedig nincs ebben a mindenségben állam és otthon az ember számára, hanem csak örökös küzdőtér oly teremtmények számára, melyeket semmi közösség nem köt össze és amelyek nem találnak helyet, ahol egymással békével megférhetnének».

S ezzel az alternatívával szoros összefüggésben van Európa jövőjének kérdése, az a kérdés t. i., vajjon mi most a nyugati kultúra rohamos dekadenciájának korszakába lépünk-e, egy korszakba, mely a népvándorlás idejéhez hasonló káoszt alkot meg, vagy pedig új renaissance előtt állunk-e, mely a múlt kulturális emlékeit magába fölszíva, a haladás ösvényeit nyitja meg az európai kultúrnépek számára.

Magyarok és lengyelek.

(Gondolatok egy lengyelországi utazás alkalmából)

(1920 dec. 15.)

HA MAGYAROK és lengyelek bizalmas körben, főként a fehér asztalnál poharazás közben találkoznak, bizonyos, hogy szóba kerül az a lengyel közmondásféle szólam: *Wenger Polak bratianski i dó szabli i do sklanki.* (Magyar, lengyel testvér kardnál és pohárnál.) Rímnek és barátságos felköszöntőnek jó, de nem fõdi a történelmi valóságot és épséggel nem jelzi s nem meríti ki azt a feladatot, mely e két népre vár s amelyet teljesítenie kell, ha fenn akar maradni.

Hadakozásban s talán poharazásban is tényleg sokszor testvérek voltak magyarok és lengyelek. Nemzeti függetlenségüket és önállóságukat a némettel szemben kellett megvédelmezniök, létüket és egyszersmind a nyugateurópai keresztény kultúrát a tatár és török támadások ellen oltalmazták s újabb időben mindkettőnek fenyegető réme lett a moszkovita imperializmus terjeszkedése.

De testvéries együttműködésük ezenkívül alkotó munkát is végzett. Az az útvonal, mely Krakótól Kaszáig a Kárpátok északi lejtőjét a délivel összeköti, sokat beszél arról a kultúrmunkáról, melyet lengyelek s magyarok, az itt letelepedett Zipser németekkel egye-

temben, évszázadokon át végbevittek. Aki ismeri Kassának Tiszteletreméltó dómját, a bártfai gyönyörűséges templomot, Lócse szent Jakab egyházát s városházát, az eperjesi kúriákat, az, ha a krakói ryeken jár, csupa régi ismerősre talál. A lengyel Nürnbergben mintegy összetömörítve látja az ember azt, amiben felvidéki városainkban is gyönyörködhetünk: a gótika, renaissance és barokkművészetnek kárpátalji stíl variációját.

Ez az útvonal egyszersmind annak az ősrégi kereskedelmi összeköttetésnek, a föld és munkatermékek kölcsönös kicserélésének a pályája, mellyel együttjár a kultúra és gondolatvilág termékenyítése és fejlesztése, amely minden múlandó dolog közül az enyészetnek leginkább elleneáll s lelki gyönyörűséget szerez a késő utókornak, mely a régi idők harcairól s belső viszálykodásairól már alig vesz tudomást. S ez a régi kultúr-munka legyen az útmutatója annak, mily irányba kell terelődnie a két, fajra ugyan különböző, de temperamentumban, jellemben és történelmi fejlődésében anynyira hasonló nemzetnek.

Ebből a népszichológiai egyezésből magyarázható a magyar-lengyel rokonszenv és testvéri érzület, mely, miként e példa is mutatja, erősebb a manapság oly túlzó módon hangoztatott és sok illúzióra felépített faji öntudatnál. A lengyel, bár tisztább szláv a tatárokkal és finnekkal kevert orosznál és a németekkel erősen vegyített csennél, sokkal inkább testvérének nézi a magyart, kivel bizonyos kulturális egység köti össze. S ebben nagy tanulság rejlik arra nézve is, miáltal kell az államegységet és a nemzeti tömörülést ápolni és fejleszteni. Azok a törekvések, melyek hamis faji

teóriákra támaszkodva, nemzetiségek lassú kihalására vagy erőszakos elnyomására számítva mesterséges egységet (pl. Oroszország, Németország) akartak létrehozni, csődöt mondtak. De a kultúra és gondolkozás egysége az, amely különböző fajokat és népeket testvérekké tesz és maradandó egységbe foglal. Az igazi kultúrunka a legjobb nyelvpropaganda, mely minden erőszak és még *douce violence* nélkül is hódít. A magyar-lengyel gazdasági közeledés és kulturális érintkezés hozta magával azt, hogy, miként Jodocus L. Decius lengyel krónikás említi, a tizenhatodik században kevés művelt ember volt Lengyelországban, ki saját nyelvén kívül még latinul, németül vagy magyarul nem értett volna. A tizenhetedik században pedig erdélyi urak magyar nyelven írnak Zamojsky hercegnek azzal a megjegyzéssel: «Tudom, vadnak Ngodnak jó magyarul tudó deák szolgálói, kik által Ngod szórul-szóra megértheti írásomat».

Most, midőn a két nép nemzeti önállóságát visszanyerte, kölcsönös kötelességünk a kulturális egységet ápolni és fejleszteni. Örömről szolgál, hogy Lengyelországban ez irányban fáradhatatlanul dolgozik szakavatott hazánkfia, Divéky Adorján dr., a varsói egyetemen a magyar nyelv és irodalom lektora. Nálunk is fejleszteni kell ezt a törekvést, mely a magyar-lengyel egyesületben megfelelő szervre található s amelyben tömörítenünk kell mindazokat, kiket nyelvtudásuk és egyéb képességük e munkára alkalmassá tesz.

Nem tudom, írt-e valaki szebben a lengyel nemzet történelmi szerepéről és hivatásáról, mint az orosz *Mereskovsky*: «Lengyelország nagy kinszenvedéseinek

története – így szól az ismert orosz író – világtörténelmi Golgota. Az Isten kiválasztott népén, a kiválókép messiási Izrael népén kívül még egy nép sem szenvedett annyit, mint a lengyel nép. Az önfeláldozásnak és odaadásnak eszméjét egy keresztény nép sem valószínűsíti meg úgy, mint a lengyel. Oroszország is feláldozta véréért Európáért, de Lengyelország Oroszország áldozati bányája. Lengyelország sebei által gyógyulhatunk meg. Ebben az értelemben a lengyel nép valóban Isten népe. A régi orosz betegségnek, a szlavofil nacionalizmusnak a gyógyszere a lengyel messzianizmus, vagyis az általános emberi igazságért való feláldozás».¹

A lengyeléhez sokban hasonlít a magyar nemzet sorsa abban is, hogy nem egészen hibánk nélkül szenvedünk. De mindkettőről el lehet mondani: *«Megbűnhődte már e nép a multat s jövődőt»*, s azért anélkül, hogy öntetszelgők lennénk, Mereskosvski szavait magunkra is alkalmazhatjuk. Mereskovski az oroszországi veszedelmét a panszlavisztikus imperializmusban és beteges nacionalizmusban látja, mely ellen Lengyelország – és vele Magyarország is – eleven vétőt mond. És ezt mondhatja is mindaddig, míg maga nem esik ugyanabba a hibába.

Lengyelországban láttam azt is, mi az egyedüli módja annak, hogyan védekezhetnek kisebb nemzetek a nagyok elnyomása ellen és lehetnek így egyszerre mind a népek szabadságának a megmentői és az igazi testvériségen alapuló népek szövetségének megalkotói.

¹ Vom Krieg zur Revolution, ein unkriegeresches Tagebuch. 1918. 104. 1.

A régi Varsó főteréről (Rynek staromiejski) lép az ember az úgynevezett Fukierbe, egy a XVI-ik században épült régi borkereskedői cég helyiségeibe, mely századokon keresztül tokaji nedűvel látta el a szomjas lengyel torkokat és vidámította a búsuló lengyel lelkeket. Egy század óta ezt az üzletet a német eredetű Fugger-család egyik ivadéka vette át s innen származik mostani neve.

E különben tiszteletreméltó helyiség minden szombaton tarka társaság gyülekezőhelye. Ott találhatók a finnek, esztek, lettek, litvánok, ukránok, fehéroroszok, tatárok s még a kaukázusi gruzinok (georgaiak) képviselői is, kik itt a lengyelekkel együtt megalkotják az *«Újraszületett népek társaságát»*. S midőn mi, ottlevő magyarok is belevegyültünk a társaságba, méltó helyet foglaltunk el benne, mely egyszersmind a mi gazdasági életünk egyik jövő törekvését jelzi. Finnországból, az Éjszaki-Tengertől és Baltikumtól az Adriáig és Fekete-Tengerig nyúló utat jelez ez a népláncolat, melyen keresztül egy új gazdasági és kulturális élet lehetőségei alakulhatnak ki. S ha e lehetőségből közös munkával és szorgalommal valóságot váltunk ki, akkor biztosíthatjuk csak mindannyian nemzeti létünket és fennmaradásunkat, mert akkor mi egyesült erővei a világgazdaság és vele a világkultúra szolgálatába állunk. Már pedig ez a két hatalom érvényesülni akar és érvényesülj fog, ha nem velünk és általunk, – akkor ellenünk. Az újjászületett népek társasága lehet a mi közös megmentőnk és lehet Európa gazdasági és kulturális fejlődésének jelentős eszköze. Ezzel dolgozhatunk a wilsoni eszme igazi megvalósí-

tása érdekében, hogy az ne legyen csupán csak az új nagyhatalmak szócsöve, mely előtt a kicsinyeknek nem marad egyéb hátra, mint az odaadó engedelmesség. A lengyelek és a magyarok okos politikájától függ, erősre tudjuk-e fűzni ezt a láncot, mely ha elszakad, a moszkovita cárizmus örökösét, a bolysevizmust teheti Európa urává. Európa pedig vegye kellő időben figyelembe, mi felel meg az európai civilizáció hagyományainak.

A népek szövetségének eszméje az új scholasztikában.¹

A NÉPEK szövetsége ma a napi politika és zszurnalisztika hálás témája. Városi, községi gyűléseken és – amennyire a lapok korlátolt terjedelme megengedi – újságcikkekben minden mélyebb megértés és megfontolás nélkül letárgyalják e témát, mely a XX. század legnagyobb problémái közé tartozik, s amelynek helyes megvalósulásától függ a mi egész civilizációnknak a jövője.

Egy székesfővárosi közgyűlésen a népek szövetségét a következő okfejtés szerint intézték el: a népek szövetsége Wilsonnak az eszméje, azé a Wilsoné, aki a versaillesi, st.-germaini és trianoni békének az apja, aki hozzá még sza-badkőműves is, s ennélfogva az egész tervezet szabadkőművesi ideológia szülötte s mint ilyen, elvetendő.

Sajnálatos dolog, hogy e tekintetben, úgy mint sok másban, mi nem ismerjük a keresztény kultúrának nagybecsű hagyományait, nincs tudomásunk arról a nagy szellemi munkáról, mely a középkor monostoraiban lefolyt s azután még a barokkor idejében terjedel-

¹ A Szent István Akadémia 1921. évi Jan. hó 14-én tartott ülésén fölolvasta a szerző.

mes foliánsokban el lett raktározva, amelyekben a világtól félrevonult szerzetesek a keresztény igazság szövétneke mellett az állami, társadalmi, politikai és gazdasági életnek legszövevényesebb problémáit a keresztény erkölcstannal való kapcsolatukban minden oldalról vizsgálják, mérlegelik és a legnagyobb lelkiismeretességgel az örök igazság és szeretet követelményeivel iparkodnak összhangba hozni.

De hozzáteszem: azok, akik a népek szövetségét mint pacifista utópiát oly fölényes gúnymosollyal lekritizálják, nemcsak e porlepte kódexek – vagy mint mondani szokás salabakterek – sárguló foliánsait nem lapozgatták, nemcsak a nagy Suarez, Victoria és más neoscholastikusok munkáit nem olvasták, hanem azt a sokkal kisebb fáradságot sem vették maguknak, hogy XV. Benedek pápának és az ő közvetlen elődjének körleveleit elolvasták volna, amelyekben a scholasticizmusnak államtudományi tanításai és elvei apostoli tekintéllyel nyernek megerősítést.

XV. Benedek pápa, ki a lángralobbant világháború első stádiumában foglalta el szent Péter székét és aki apostoli működésének kezdetétől fogva azon volt, hogy az ellenséges táborokba egyesült uralkodók s népek között a keresztény szeretet harmóniáját helyreállítsa, már a háború kitörésének első évfordulóján, 1915. évi júl. 28-án kiadott körlevelében így szól: «Ne mondja senki sem, hogy a népeknek ezt a rettenetes összeütközését fegyveres hatalom nélkül nem lehet elintézni. Hagyjanak már abba az egymást pusztítás vágyával! Gondolják meg, hogy a nemzetek nem hálnak meg. Ha megalázzák őket és elnyomatnak, a rájuk rótt igát csak

fogcsikorgatással hordozzák és annak lerázására készülvén, nemzedékről-nemzedékre hagyományozzák át a gyűlölet és bosszúállás örökségét... A világ egyensúlya és a nemzetek áldásos és biztos nyugalma sokkal inkább a kölcsönös jóindulaton, egymás jogainak és méltóságának tiszteletén nyugszik, mint a fegyveres erőhatalmon és a hatalmas várerődítéseken».¹

Amit a pápa itt csak általánosságban jelez, azt két évvel utóbb a háborút viselő államok fejeihez intézett jegyzékében már határozott programként jelöli meg s megmutatja az utat, hogyan lehet állandó békét a nemzetközi jog alapján biztosítani. A pápa óva int a fenyegető veszedelemre. «Vajjon a civilizált világ» – így ír – már csak temetővé válják? S vajjon a dicsőséges és virágzó Európa, mintegy őrjöngéstől megszállva, a végenyészet ösvénye felé közeledik és öngyilkos kezét akar maga ellen emelni?» S hogy ez be ne következék, a kölcsönös megértés alapvető és kiinduló pontja gyanánt azt kívánja, hogy a fegyverek anyagi hatalma helyébe lépjen a jog erkölcsi ereje. Ezen az alapon kiindulva történjék meg az általános és kölcsönös lefegyverzés oly arányban, hogy az államok belső rendje veszélyeztetve ne legyen. Ekkor aztán a hadseregek helyébe lépjen a döntőbírói intézmény, amely a békének állandó őre legyen és oly hatalommal legyen fölruházva, hogy teljes erővel és tekintéllyel léphessen föl amaz állam ellen, mely nemzetközi ügyekben a döntőbíróiságot mellőzi vagy határozatainak nem tesz

¹ Acta Ap. Sedis. VII. (1915) 36. 1. kk. Dr. A. Stucker, Die Kundgebungen Papst Benedikts XV. zum Weltfrieden. Freiburg, 1917. 49. 1. kk.

eleget.¹ «És ha majd a jog szupremáciája helyre lesz állítva, – folytatja a pápa – akkor ledőlhetnek a népek szabad közlekedésének korlátai és kölcsönös határozmányokkal biztosítva lesz a tengerek szabadsága, amelyek minden nép tulajdonául tekintendők s ez egyrészt számos összetűzésnek elejét veszi, másrészt pedig a jólétnek és haladásnak forrását nyitja meg.»

A római pápának a jövő kialakulására vonatkozó tervezetét Gasparri bíboros államtitkár ugyanazon év okt. 7-én Sens érsekéhez, Mgr Chesnelong úrhoz intézett levelében fejt ki, azt mondván, hogy a művelt nemzetek kölcsönös megegyezésével a kötelező hadi szolgálat eltörlendő s a nemzetközi vitás kérdések elbírálására állandó döntőbírótságot kell intézmény szerűi é g fölállítani. Hogy e határozmányoknak érvényt szerezzenek, szankció gyanánt világboycott állapítandó meg ama nemzettel szemben, amely a kötelező hadiszolgálatot behozza, vagy a bíróság döntését nem provokálja, illetve annak határozatait figyelembe nem veszi.² Sőt, hogy háborúkat csak igazán a népek akaratából indítsanak, a pápai államtitkár kívánatosnak tartja, hogy a hadüzenet jogát a népek általános referendum vagy legalább parlamentjeik által gyakorolják. Ily módon várható csak biztos béke, amennyiben ilyenről ezen a világon szó lehet.

XV. Benedek pápa e kijelentéseiben különben csak azokon a csapásokon halad, melyeket nagynevű előde, nevezetesen XIII. Leó pápa kijelölt. A nemzetközi jog

¹ Stucker i. m. 74. 1.

² L. J. B. Sägmüller, Der apost. Stuhl u. der Wiederaufbau des Völkerrechts und Völkerfriedens Freiburg, 1919. 17. 1.

szentségét és a háborús készülődések nagy veszedelmét a nagy szociális pápa ismételten hangoztatja, így az 1889. febr. 11-én tartott konzistoriumhoz intézett *«Nostis errorem»* kezdetű allokúciójában, ahol a többi közt ezeket mondja: «Nem volt idő, amelyben a béke eszméje jobban megfelelt a népek vágyának, mint a mostani, amelyben mindenki ajkain forognak a testvériség, kiengesztelődés és egyetértés szavai. Uralkodók és miniszterek nyíltan és ünnepélyesen hirdetik, hogy minden törekvésük csak arra irányul, hogy a béke áldásait fenntartsák. S e tekintetben minden néposztály tetszésére számíthatnak, mert tényleg a népek ellenszenv a háborúval szemben nőttön nő. S ez az ellenszenv igazoltabb valamennyi egyéb ellenszenvnél. Mert ha néha a háborút nem is lehet elkerülni, mindig nagy nyomorúság jár nyomában. S ez fokozottabb mértékben van ma meg és lesz a jövőben, a rengeteg hadseregek és a háborús technika nagy előhaladottsága s a fegyverek nagy sokasága mellett. Ahányszor csak e fölött elmélkedünk, mindig felgyulad szívünkben a keresztény népek szeretete s attól indítatva nem nyugodhatunk meg, hogy a fenyegető veszedelemmel szemben csak tehetetlen aggódással viseltessünk. Nincs fontosabb dolog, mint Európától a fenyegető háborús veszélyt elhárítani, s ennél fogva minden erre irányuló törekvést az általános jólét előmozdítására szolgálónak kell tekinteni. De hogy bizalommal remélhessünk a békében, nem elég azt csak óhajtánunk, s maga a béke után való vágy még nem ad elég védelmet. A hatalmas hadseregek s a minden mértéket túlhaladó fegyverkezés egy darabig elodázhathatják a háború kitörését, de nem

adhatnak szilárd és biztos nyugalmat. Sőt ellenkezőleg ezek a fenyegető fegyverkezések inkább arra alkalmasak, hogy a gyanakvást és féltékenységet fokozzák, ahelyett hogy azt eloszlatnák. Ezek azt okozzák, hogy az emberek aggodó lélekkel tekintsenek a jövő felé, s az a hátrányuk, hogy a népekre oly nagy terheket rónak, hogy már csaknem a háborút is tűrhetőbb dolognak tekintik, mint az ilyen fegyveres békét. Ép ez oknál fogva a békének erősebb és természetyszerűbb megalapozását kell keresnünk. Mindenkinek jogában áll, hogy a saját tulajdonát fegyverrel is megvédje, de a dolgok természete szerint az erőszak még nem jogalap. Mint-hogy a béke a jogrenden alapszik, ebből az következik, hogy a magánosok és az államok közötti egyetértésnek az alapja az igazságosság és a szeretet». XIII. Leó pápának többször ismételt felszólításai a nemzetközi jognak megerősítése és az államok közötti egyetértésnek megszilárdítására, mintegy beharangozása volt annak a békeakciónak, melyet II. Miklós cár megindított, midőn a hágai békekonferenciára vonatkozó jegyzékét szétküldötte. Tudjuk, hogy ezt a törekvést XIII. Leó pápa nagy lelki örömmel üdvözölte és őszinte sajnálatának adott kifejezést, hogy a cárnak és Hollandia nemeslelkű királynéjának meghívását erre a konferenciára az olasz kormány intrikái miatt el nem fogadhatta. Abban a levélben, melyet a pápa meghagyásából Rampolla bíboros a cárhoz intézett, világosan ki van mondva, mi az oka a mostani zűrzavarnak és mi vezethet ki belőle: «A népeknek egymáshoz való viszonyát egy új jogi felfogás szerint akarták szabályozni. Ennek az alapja, úgy vélik, a hasznossági elv, az erősebbnek

joga, a bevégzett tények ereje és hasonló elméletek, melyek az igazságosságnak örök és megmásíthatatlan elveit tagadják. Ez az alapvető tévedés hozta Európát a felbomlás állapotába». E nagyjelentőségű prófétai és főpapi szavaknak értelmét ma tudjuk csak igazában értékelni.¹

XIII. Leó és XV. Benedek pápa ez ünnepélyes kijelentései, azt hiszem, a legvilágosabb jelei annak, hogy a katholicizmusban megvan az az igazi univerzalizmus, mely nemzeteket és népfajokat igazi harmóniába tud összefoglalni anélkül, hogy azokat nemzeti jellegükből és önállóságukból kivetkőztetné. A katolikus gondolat az államok és nemzetek fölé helyezkedik, anélkül, hogy állam- és nemzetellenes volna. Ezek a pápai kijelentések, melyek egy a háború veszedelmét lehetőleg elhárító nemzetközi szervezkedésnek és ebből folyó nemzetközi jognak kodifikációja alapjául szolgálhatnak, az egyház régi tradícióiból fakadnak.

A nemzetközi jog atyjának rendszerint a hollandi Hugó Grotiust tekintik, aki a harmincéves háború idejében adta ki alapvető munkáját *de Jure Belli et Pacis*. Tényleg ő volt az első, aki tisztán jogi szempontból fogva fel a kérdést, a nemzeteknek egymáshoz való viszonyát formulázta és rendszerbe foglalta s akinek e tekintetben halhatatlan érdemei vannak. De Hugó Grotius nem volt az az ember, ki idegen tollakkal ékeskedett, ő maga is hivatkozik azokra a gondolkozókra, theologusokra, kanonistákra és moralistákra, kikre

¹ L. Sägmüller i. m. 26. l.

theziseiben támaszkodik s ezek között a két spanyol, a dominikánus Victoria (olaszosan Vittoria) Ferenc és a jezsuita Suarez Ferenc a legkiválóbbak.¹

Victoria Ferenc az alabai tartománynak Victoria nevű városában született (honnan neve) 1480-ban. Miután tanulmányait Burgosban elvégezte, szent Domonkos rendjébe lépett s mint e szerzet tagját előljárói Parisba küldték, hogy ott a szent Jakabról nevezett intézetben tanulmányait tovább folytassa (1605–1606). Innen visszatérve, mint a salamancai egyetem tanára, jelentékeny tudományos működést fejtett ki. Ő vezette be Spanyolországba a scholastikát és szent Tamás filozófiáját, de klasszikus műveltségét itt is érvényesítette s előadásait szép latinság és klasszikus forma jellemzi. Tanítványai őt második Pythagorasnak nevezték. Az ő tevékenysége azonban nem szorított pusztán csak a tanári katedrára, nehéz kérdésekben földi hatalmasságok, az angol király (VIII. Henrik), V. Károly császár és maga a pápa is véleményét kikérték. Legnevezetesebb munkája a *Relectiones theologicae*, mely ugyan csak 1546-ban bekövetkezett halála után jelent meg nyomtatásban és hat kiadást ért. Mindennek dacára Victoria e nevezetes munkája a ritkább könyvek közé tartozik. H. Lammasch² azt véli, hogy ez részben annak is köszönhető, mert a spanyol kormány nem szívesen látta Victoriának állásfoglalását a spanyol conquista embertelenségeivel és a

¹ Lásd Nys, *Origines du Droit international* és A. Vanderpol, *Le Droit de Guerre d'après les théologiens*. Paris-Bruxelles, 1911.

² *Europas elfte Stunde*. München, 1919. 63. l.

népek jogait eltipró viselkedésével szemben s ép azért e bátorszavú könyv sok példányát megsemmisítették. A könyv címe magában véve nem ad helyes fogalmat annak tartalmáról. *Relectiones* néven a spanyolok bizonyos értekezésszerű dolgozatokat értettek – ma essay-nek is neveznök – melyek speciális kérdéseket kimerítőbben öleltek föl. S ha Victoria ezeket theologiai értekezéseknek nevezi, azt annak a kornak a nézőpontjából kell felfogni, mely nemcsak a bölcsészeti, hanem a jogi és gazdasági kérdéseket is a theologia keretébe vontta bele. A *Relectiones* tizenhárom értekezést foglal magában; ezek közül az első négy közgazdasági, közjogi és a nemzetközi jogra vonatkozó kérdéseket fejteget. Maga ez a kifejezés nemzetközi jog, először Vietoriánál fordul elő, ebben az alakban: *jus inter gentes*. Az ötödiknek címe: *De Indis* s ebben mérlegeli Victoria azokat a jogcímekeket, melyekkel a spanyolok az új világ indián népeinek meghódítását támogatták s azokat legnagyobbbrészt alaptalanoknak tartja. A hatodik előadás *De Jure Belli* az, amely legközvetlenebbül érinti tárgyunkat.

Victoria nyomában járt a neuscholastikának nagy mestere Suarez Ferenc, ki 1548-ban Granadában született s aki csak nagy nehézségek leküzdése után nyert fölvételt a Jézus társaságába, mert tanárai őt nagyon közepes tehetségűnek tartották. Suarez is egyike azoknak, aki az ilyen tanári véleményekre rácáfolt. Mert egész élete (megh. 1617.) a tanításnak és tudományos gondolkodásnak s a theologikus irodalomnak volt szentelve. Miután néhány évig Segoviában a bölcséletet tanította, a theologia kathedráját felváltva Valladolid-

ban, Rómában, Alcalában, Salámancában és végül Coimbrában töltötte be. Művei legújabb kiadásban 28 vaskos kötetet tesznek ki, egyesek még életében számos kiadást értek. Tudományossága által nagy hírnevet szerzett magának, úgy hogy második Augustinusnak nevezték. A pápa megbízta azzal, hogy I. Jakab angol királynak Bellarmin könyve ellen írt művét megcáfolja s e feladatot a *Defensio fidei catholicae* című munkájával fényesen megoldotta. Természetesnek találjuk azt, hogy az angol király parancsára Londonban ezt a munkát hóhérek nyilvánosan elégette, de kissé meglephet bennünket, hogy az ultraroyalista francia parlament ezt a példát követte és a könyvet a királyi felség megsértése címéből, mint *destruktív* irányzatú munkát 1614. június 27-én szintén máglyára ítélte. XIII. Lajos azonban a pápa közbenjárására ezt az ítéletet megsemmisítette s azóta Suarez e könyve is különféle országokban több kiadást ért. Jelen tárgyunknál minket leginkább Suarez két munkája érdekel, és pedig: *De Legibus et Deo legislature* és *De virtutibus theologicis*, melynek harmadik része *de charitate* egy külön fejezetet szentel a háború kérdésének.

A neoscholasztika államjogi elfogásában úgy an egészen azokra a tételekre támaszkodik, melyeket sz. Ágoston és aquinói sz. Tamás fölállítottak, mégis az újabb scholasztikusok kifejlettebb társadalmi szervezettel állnak szemben s előttük már egészen világosan áll az, amit manapság az államok és nemzetek kölcsönös egy mástól való függésének – *interdépendance des Etats* – neveznek. Ebből következik az, hogy az államok ép úgy, mint az egyének erkölcsi felelősséggel és kötelezettséggel bírnak, s hogy

a háború kérdésében is nem csupán az egymással szemben álló államoknak, hanem az összességnek érdekei is figyelembe veendők. Victoria e kérdést így fejtegeti: «Minthogy minden állam a föld kerekiségének egy része, s nevezetesen minden keresztény tartomány része az egyetemes keresztény respublikának, azt vélem, hogy még akkor is, ha valamely háború valamelyik tartománynak vagy keresztény államnak hasznos volna, de a föld kerekiségének össznépei vagy legalább a keresztények egyetemessége számára káros, az ilyen háború ép ez oknál fogva igazságtalan háború lenne. Ha a spanyoloknak valamely háborúja a franciák ellen más okoknál fogva igazságos volna és a spanyol királyságnak hasznára válnék, mégis el kellene állani az ilyen háborútól, ha a kereszténység egyetemességének kárára válnék, pl. ha ennek folytán a törökök valamely keresztény tartományt elfoglalnának».

Ez nagyon bátor beszéd volt akkor, midőn ép a francia királyok és a spanyolországi Habsburgok a világhatalomért versenyeztek, ami nem csekély mértékben mozdította elő a Keleten a törökök előhaladását.

A nemzetek egyetemességének gondolatát gyönyörű formában fejti ki Suarez ama szavaiban, melyeket a nemzetközi jog alapvető definíciójának tekinthetünk. «Bár az emberi nem különböző népekre és államokra oszlik, mégis bizonyos nem csupán faji, hanem politikai és erkölcsi egységet alkot, amint azt a kölcsönös szeretet és könyörületesség természetes parancsa is mutatja, amely mindenkire s bármely nemzethez tartozó idegenekre is kiterjed. Ennélfogva bár minden tökéletes, azaz mástól független állam, köztársaság vagy királyság,

magában véve önálló és a saját részeit egybefoglaló önrendelkező szervezetet alkot, mégis egyszersmind bizonyos tekintetben az egész mindenségnek (már t. i. az emberiségnek) egy-egy tagja, mert egyenként véve ezek az államközösségek sohasem elegendők annyira önmaguknak, hogy másoknak kölcsönös segítségére, társulására és az egymás közt való közlekedésre ne szorulósnának, néha a jólét és közérdek előmozdítása céljából, de néha az erkölcsi szükségletnél és egymásra szorultságnál fogva is, amiként ezt a tapasztalat mutatja. Ez oknál fogva valami jogra van szükségük, mely ez általános emberi társadalom tagjainak egymáshoz való viszonyát rendezi és igazítja. S noha ez nagyrészt a természetes ész: (azaz a meg nem írt törvény) útján megy végbe végbe, mégsem elegendőképen és minden ügyre kiterjedőleg történik ez úgy, hogy a népek gyakorlati intézkedései folytán bizonyos az egyetemességet érintő jogszabályok létesülhettek».¹

Miután a neoscholasztika ily precíz formában megalkotta a nemzetek szolidaritásának fogalmát, amely szolidaritás a természet jogánál fogva fönnáll a föld kerkségének minden népei között, de valamely tökéletesebb, intimebb formában kell, hogy meglegyen a keresztény népek, mint a *respublica Christiana* tagjai között, az ő álláspontjuk a háborúval szemben is egészen más, mint amilyen volt a római jogból és jogszokásból fakadó felfogás. Az, amit a latin nyelv és a római jog a *bellum justum* alatt értett, nem födi azt a fogalmat,

¹ Tract, de legg. Lib. II. c. XIX. n.

amit mi, erkölcsi szempontból fogva föl a dolgot, igazságos háborúnak nevezhetünk. A római felfogás csak annyit jelent, hogy a háború megüzenését a szokásos vallásos jellegű szertartások előzték meg, melyek alkalomával a fetialisok főnöke, a pater patratus lándzsát dobott az ellenséges nép földjére e szavak kíséretében: *bellum nullum nisi justum*. Ehhez a formalitáshoz a rómaiak vallásos buzgalommal ragaszkodtak, de hogy mennyire külső alakoskodássá vált, kitűnik abból, hogy midőn a Pyrrhus elleni háborúra készültek, egy epirusi szökevényvel Róma városában megvették egy háztelket, ez most már a rómaiak szemében ellenséges területté vált, itt végezték a fetialisok szertartásaikat, itt nyilvánították ki, hogy háborújuk igazságos és ezzel a római lelkiismeret meg volt nyugtatva. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a régi rómaiak fetiális szertartásaiban is rejlett még valami jogtisztelet, ami mindenesetre magasabb legalitást árul el, mint mikor napjainkban jóformán hadüzenet nélkül vagy hamisított táviratok alapján kezdik a háborút, úgy hogy abból jóformán visszatérés nincs, míg csak az egyik fél kimerülve a földön nem terül el. Ehhez hasonlítva mégis nagy jogtiszteletet árul el a legalitás külső formáinak szinte skrupulózus megőrzése, midőn a fetialisok küldöttsége felkeresi az állítólagos sértő fél városát, ott Jupiterre hivatkozva előadja a római köztársaság panaszait, és amennyien ezek orvoslást nem nyernek, harminchárom nap múlva indul meg a demarche. Mindazonáltal nagy és lényeges a különbség a római jogszokások legalitása és a keresztény erkölcsbölcselet morális felfogása között.

A schola felfogása szerint a háború a megtorló igazságosság egyik eszköze, akár mint igazságtalan támadás ellen való védekezés, akár valamely közjogi vagy nemzetközi sérelem megtorlásaként.

Victoria e tételt a polgári hatalomról szóló értekezésében fejtegeti.¹ Bár az ember – úgymond – eszével, bölcseségével és beszélőképességével az állatok fölött áll, el kell ismerni, hogy a világot kormányzó isteni Gondviselés ennek az eszes és halhatatlan lénynek sok dolgot nem adott meg, melyekkel az állatokat felruházta. Ezért van szükségük az embereknek arra, hogy ne mint a vadállatok elszigetelten és kóborolva éljenek, hanem társaságban élve egymásnak kölcsönösen segítségükre és támaszokra legyenek. Nagyobbszámú embereknek együttélése szükséges ahhoz, hogy az igazságosság uralomra jusson és az ember nem tudná tökéletesíteni sem értelmi, sem akaratbeli képességeit, ha meg volna fosztva a másokkal való közlekedéstől és barátságtól. Ennélfogva természetszerű dolog az, hogy társaságban éljen; a család egymagában véve erre nem elegendő, különösen ha arról van szó, hogy az igazságtalanság és erőszakosság ellen védekezzenek.

Ebből látható, hogy a városok és államok nem mesterséges alakulatok, hanem az emberi természetből fejlődtek, amely az embereket arra ösztönzi, hogy főnállásukat és védelmüket biztosítsák, és innen folyik egyszersmind a közhatalom célja és szükséges volta; ez nemcsak nagyon hasznos intézmény, hanem okvetlenül szükséges. Ha ez a közhatalom, mely a természet-

¹ Relectiones theol. De potestate civili. nr. 3–7.

jogból folyik, s ennél fogva, miként ez, Istentől származik, ebből az következik, hogy a főnhatóság Istentől származik s nem emberi megegyezésből vagy valamegyes tevőleges jogból.

A természetnél fogva egyik embernek sincs felsőbb-ségi joga a másik fölött s azért egyiknek sincs joga ahhoz, hogy felebarátját büntetéssel illesse, mert az enyém a megtorlás – mondja az Úr – én megfizetek annak idején (Deuter. 32, 35.) s a fejedelem az Isten szolgája, hogy megtorolja büntetéssel azon, ki gonoszt cselekszik (sz. Pál. Rom. 13, 4.).

A büntetés joga épúgy, mint a hatalom, Istentől vagyon; a nemzet, mely azt Istentől veszi, átruházza azt arra a tekintélyre, melyet ő választ – és itt arra kell ügyelnie» hogy csak olyannak juttassa, aki azt igazságosan gyakorolja¹ – és ez a princeps (amely szó alatt a schola egyáltalán államfőt ért, akár császár, király, fejedelem vagy köztársaság élén álló uralkodói hatalommal bíró egyén legyen) Isten szolgája és megbízottja, hogy a gonosztevőkkel szemben az igazságosság megtorlója legyen s azért az ő kardját (a hatalom jelvényét) úgy kell használnia az igazságosság követelményei szerint, hogy kikerülje azt a büntetést, mely az Őr e szavaiban van kimondva: akik a kardot használják, a kard által vesznek el l De ha az állam a rend és béke fenntartása végett Istentől nyerte a hatalmat arra, hogy a rendzavarókat megbüntesse, ezt a jogát csak oly mér-

¹ De pot. civ. nr. 7. «Tenetur respublica non committere hanc potestatem nisi ei qui juste exerceat, et utatur potestate, alias periculis se submittit.»

tékben és oly esetekben gyakorolhatja, amennyiben ez a társadalmi rend biztosítására szükséges.

Az állami hatalom természetének és méreteinek e meghatározásából következett aztán Victoria tovább az államnak kifelé való igazságszolgáltatására, amely végső kialakulásában a háború lehetőségét vonja maga után.

Mi történik azonban – kérdi Victoria – ha a törvény áthágói idegenek, akik fölött az államfőnek joghatósága nincs? Ez esetben – így válaszol e kérdésre – ahhoz kell fordulni, aki fölöttük a joghatóságot gyakorolja és akinek kötelességében áll az alattvalói által elkövetett igazságtalanságot megtorolni és az ellene vétőket megbüntetni. De ha ez nem teljesíti kötelességeit, ha nem téríti meg az okozott károkat s nem adja vissza az elvett jószágot, ha ellenkezőleg pártját fogja a bűnösöknek, ha velük mintegy szolidaritást vállal; ha ő maga is a jog és igazságosság megsértői közé szegődik, vajjon azért e büntények megtorlás nélkül maradjanak s a rend ne legyen helyreállítva, vajjon azt állandóan és a büntetés félelme nélkül meg lehessen zavarni, úgy hogy a sérelmet szenvedő ország lakosai a béke áldásait ne élvezhessék, amihez pedig nekik joguk van?

Erre a kérdésre tagadólag válaszol. Mert ebben az esetben ez a kötelességét nem teljesítő államfő mintegy elveszíti hatalmát és az az ő hibájából átháramlik a jo-gaiban megsértett állam fejére, akinek ezen ideiglenes és rendkívüli hatalmánál fogva jogában áll bíraskodnia és ítéletet mondania a vétkes államfő és népe fölött és nekik a háborút megüzennie, amely ennél fogva nem egyéb, mint egy bírói ítéletnek a végrehajtása.

Ebből látjuk, hogy a schola felfogása szerint a háború csak annyiban jogosult, amennyiben az a nemzetközi rendőrség szolgálatait teljesíti. Ugyanaz a gondolat az, mint amely a hágai békekonferenciákkal kapcsolatban a nemzetközi rendőrcsapatok létesítését eredményezte, melyekkel a keleten a megzavart rendet fönntartani iparkodtak.

Ennek a háborús igazságszolgáltatásnak a szükségességét Victoria szerint az emberiség jólétének közös érdeke követelheti, mert ez veszedelembé kerülne, ha minden zsarnok és rablóbanda büntetlenül elnyomhatná a becsületes és ártatlan népeket, anélkül, hogy ezek védekezhetnének és a rend megzavaróit megbüntethetnék.¹

Mindazonáltal Victoria e jog gyakorlását bizonyos megszorításokhoz köti. «Semmiféle háború nem tekinthető igazságosnak, úgymond, ha szemelláthatólag az államra több kárt hoz, mint jókat és hasznot, még ha különben igazságos jogcímek állanak is fönnt a megindítására. Az állam ugyanis csak a saját fönntállásának és javainak védelmére üzenhet háborút s ennél fogva, ha a háború az állam fogyatkozását és meggyengülését eredményezi (amint ezt manap győzőknél és legyőzötteknél tapasztalhatjuk), nem pedig jólétének előmozdítását, akkor a háború igazságtalan, akár az állam, akár az államfő indítja meg.»²

De Victoria még tovább megy a háború megüzenésénél követendő óvatosságban.

¹ U. o. De jure belli 1.

² De pot. Civ. 13.

Elegendő-e annak megítélésére – kérdezi, – vajjon valamely háború igazságos-e, ha az államfőnek az a meggyőződése, hogy az igazságos? És erre is határozott nemmel felel, amit, úgymond, könnyű bebizonyítani. Mert még kisebb jelentőségű dolgoknál is nem szabad sem az államfőnek, sem magányos embereknek csakis a saját véleményükre támaszkodniok annak elbírálásában, hogy igazságos dolog-e az, amit cselekedni akarnak, mert az Ő véleményük téves lehet, nem pártatlan és nem eléggé igazolható. Az igazságos háború kellei közé tartozik tehát az, hogy nagy gonddal vizsgálat alá vegyék annak igazságos voltát és okait, hogy az ellenfél érveit is meghallgassák, amennyiben az hajlandó a méltányosság álláspontjára (ex aequo et bono) helyezkedni, mert Terentiusként a bölcs a viszályokat inkább kölcsönös megbeszélés, mint fegyverek által hárítja el. Ennélfogva becsületes és bölcs emberek tanácsát kell kikérni, akik bátran és szabadon megmondják véleményüket, harag, gyűlölet és pártoskodás nélkül, mert Sallustiusként, ahol e szenvedélyek jelen vannak, ott nehéz az igazságot megtalálni. S ez nem szorul bizonyításra, mert erkölcsi dolgokban nehéz eldönteni, mi az igazságos és igaz, s így könnyen téved az, aki felületesen vizsgálja meg; s a tévedés nem szolgálhat mentségül ily fontos ügyben, ahol nagy sokaságok veszedelméről és szerencsétlenségéről van szó, akik a mi felebarátaink s akiket szeretnünk kell.

Ez alatt a mérlegelés alatt azonban Victoria nem azt érti, amit ma haditanácsnak neveznek, ahol néhány magasrangú katonai szakférfiú és diplomata mond véleményt tisztán csak az ő szakmájuk szempontjából. Vic-

toria véleménye szerint «a háború kérdése fölött nem az államfő van hivatva dönteni, mert valószínűleg tévedhet és az ő tévedése ezreknek halálát és szerencsétlenségét okozhatja, nem is egynéhány ember elbírálása alá esik ez» hanem nagyszámú erényes ember véleményének kell itt a döntést hoznia».¹ Mindazok, akik az államtanács tagjai, akár meghivatnak, akár csupán csak feljogosítva vannak a megjelenésre, kötelesek a háború igazságos volta fölött véleményt mondani és ha mulasztásukból igazságtalan háborúba bocsátkoznak bele, ők is bűnrészesekké válnak.

Szóval Victoria tényleg egy olyan közjogi intézményre gondol, melynek döntése nélkül háborút indítani nem szabad. Tekintve azt a nemzetközi szolidaritást, melyet különösen Suarez fentidézett szép szavai oly precíz módon megjelölnek, ilyen intézmény, ahol egyszersmind az ellenfél is szóhoz jut és a teljes pártatlanság biztosítva van, tulajdonképpen csak egy nemzetközi döntőbírótság lehet.

Hasonlóak ezekhez Suarez fejtegetései: «Hogy a háború becsületes dolog legyen, mondja Suarez, bizonyos föltételektől függ. Ezeket három pontba lehet összefoglalni. Először, hogy a törvényes hatóság indítsa meg; másodsor, hogy igazságos ok és jogcím legyen hozzá és harmadszor, hogy kellő és méltányos módon folyjon le kezdete, folytatása és a győzelem (vagyis a béke megkötése). Mert, így okolja meg tételét, bár a háború (mint a megtorló igazságosság eszköze) magában véve nem erkölcsi rossz, mégis ama sok kár-

¹ De jure belli 20, 21, 24.

tevés miatt, mely nyomában jár, azok közé a dolgok közé tartozik, melyek gyakran rossz módon folynak le *quae saepe male finnt*). Ennélfogva sok mindenféle körülménynek kell hozzá járulnia ahhoz, hogy a háborúból erkölcsileg igazolható (*cohonestetur*) dolog váljék». ¹ A következő szakaszban azonban azt fűzi még hozzá Suarez, Sotóra hivatkozva, hogy «keresztény fejedelemek között ritkán lehet szó igazságos háborúról, minthogy számukra más mód is áll rendelkezésre az ő peres ügyeik elintézéséhez». Ez alatt ő a római szentszékhez való fölebbvitelt ért, mert bár szerinte a pápának a földi (*temporalibus*) dolgokban, a saját terítóriumán kívül, nincs közvetlen joghatósága, de van közvetett, amelynél fogva a háborúra indító viszálykodás okait megvizsgálhatja és ítéletet mondhat, vagyis arbiter lehet (amint ez a történelemben akárhányszor elő is fordult). Van eset rá, mondja továbbá Suarez, hogy a pápa nagyobb bajok elkerülése végett nem avatkozik bele a dologba, akkor az államfők nem kötelesek ügyüket a pápa elbírálása elé vinni és ameddig ellenkezésre nem találhatnak, a hadviselés jogával élhetnek, mindazonáltal ügyelniök kell arra, vajjon nem ők maguk-e az okai annak, hogy a pápa nem tartja tanácsosnak a beavatkozást, mert ez esetben nem menthetők föl a bűnösség terhétől. Szóval Suarez a háborút csak akkor tartja megengedettnek, ha azt bizonyos közvetítés, vagy az, amit ma a jó szolgálatok felaján-

¹ Tract, de charitate. Disp. XIII. De Bello. Sectio 1. Utrum bellum sit intrinsece malum. Nr. 7. Edit. Barton. Paris, 1856. T. XII. 739. 1.

Lásának mondanak, előzte meg, amire az akkori viszonyok között a pápaság volt elsősorban hivatva. Arra a kérdésre, hogy mi az igazságos háborúra való jogcím, Suarez a következőket mondja: «A pogányok tévedése volt, midőn azt hitték, hogy az államok joga a fegyveres hatalomban van- és hogy csupán csak hírnév és gazdagság megszerzése végett szabad háborút indítani; ez már a természetes ész előtt is a legnagyobb képtelenségnek tűnik föl. Mert nem lehet igazságos háború, ha nincs arra törvényes és kényszerítő ok (causa legitima et necessaria). Igazságos és elegendő ok pedig minden elszenvedett sérelem, melyet más módon megtorolni és jóvátenni nem lehet, minthogy a háború csak azért van megengedve, hogy az állam az ő sérthetlenségét megóvja, máskülönben a háború a velejáró öldöklések és rongálások miatt az emberi nem érdekei ellen van, tehát *ha megszűnik a háború oka, megszűnik egyszersmind annak kényszerítő volta*». ¹ Az következik ebből, hogy az idők viszonyai szerint oly intézményeket kell létesíteni, melyek a nemzetközi megtorló igazságosságnak más alakját teszik lehetővé. Ezért Suarez, mint valószínűbb véleményt, azt a tételt állítja föl, hogy az államok a háború ügyét jó férfiak megítélése alá bocsássák, ezt, eltekintve attól, amit a pápa idevonatkozó beleszólásáról mondott, már tisztán a természetjog is követeli, mert ők (t. i. az államfők) kötelesek minden megengedett eszközt felhasználni arra, hogy a háborút elkerüljék. Már pedig erre a legjobb Módnak látszik épeN, ha megbízható és lelkiismeretes emberek hozzá-

¹ U. o. Sectio IV. 743. l.

szólhatnak. «Lehetetlen ugyanis, – így folytatja Suarez okoskodását, – hogy a természet Alkotója teljes tanácstalanságban hagyta hátra azokat az emberi dolgokat, melyekben az ész nem igazodik el egyszerre, és különböző' elbírálás alá eshetnek, és hogy így a fejedelmek és államok között fennforgó peres viszályokat csak háborúval lehessen elintézni, mert ez a bölcseséggel és az emberi nem jólétével és így az igazságossággal is ellenkeznék (mennyivel inkább áll ez a mai öldöklő és romboló technika mellett). Azonkívül ez esetben rendszerint azoknak volna nagyobb igazságuk, akik hatalmasabbak, s így az igazságosságot a fegyveres erővel kellene mérni, ami pedig szemelláthatólag barbár és képtelen felfogás».¹

A nemzetközi bíraskodás ez alapvető eszméjét Vasquez Gábor (1551–1604) szintén Jézus-társasági atya és Suareznek a római katedrán 20 éven át követője, még bővebben és világosabban fejt ki. «A viszálykodó felek mindegyikének – államokról lévén szó, – úgymond, jogában áll ügyét minden gyanú fölött álló döntő bírok elé vinnie és a másik félnek kötelessége magát az ő ítéletüknek alája vetnie, s ha ezt nem tenné meg, igazságtalanságot követne el, amiért aztán fegyveres elégtételt lehet rajta venni».²

Az igazságosság követelményeinek érvényesülését a mi theologusaink nemcsak a háború megindításánál, hanem annak folytatásánál és bevezetésénél is meg-

1 U. o. Sectio VI. Qua certitudine const ire debeat de justa causa belli, ut illud justum sit. 749. 1.

² Comment, in I. 2. S. Thomae qu. 19. art. disp. 64. cap. 3., Edit. Antverp. 1621. 415. l.

kívánják. Suarez ennél fogva azt a tételt állítja fel, hogy a háborúnak véget kell vetni, mikor az egyik fél a másik megsértett félnek elégtételt ajánl föl, mert a háború folytatását ugyanaz elvek szerint kell elbírálni, mint annak kezdetét, s a folytatására nézve is áll az, hogy csak akkor van megengedve, ha az igazságosság szempontjából szükséges. A háború szükség nélküli folytatása azonkívül fölötte káros az általános jólétre nézve, amely veszedelmet el kell kerülni, mi helyest a jogok sérelme ellen való biztosíték meg van adva, már pedig ez megtörténik akkor, ha az elégtétel föl van ajánlva. Aki a háborút ennek dacára folytatja, annak nincs joga arra, hogy a győzelem esetén többet követeljen, mert a háború joga rettenetes egy jog és büntetése rendkívül súlyos, ennél fogva azt minden lehetőség szerint korlátozni kell.¹

Victoria pedig a háború befejezésére, vagyis a békekötésre vonatkozólag a következő követelményeket állítja föl: «A győző tekintse magát bírónak, aki ítéletet mond két állam fölött, melyek egyike a másiknak jogait megsértette, és mint bírónak, nem pedig mint vádlónak kell az ítéletet kimondania, mely a megsértett igazságot a sérelmes fél javára helyreállítja. De miután a bűnösöket kellő módon megfenyítette, amennyire csak lehet, mérsékelni kell a bűnös állam szerencsétlenségét és balsorsát, annyival is inkább, mert keresztényeknél legnagyobb részt a bűnösség nem a népek részéről, hanem vezetőik részéről áll fenn».²

¹ I. c. Sect. VII. Nr. I.

² I. c. De jure belli 60,

Íme ezek nagyjában a renaissance-kor nagy theologusainak, kik egyszersmind a modern nemzetközi jog első megalapozói, alapvető eszméi egy a béke és háború kérdésében ítélező szervezet dolgában. Ha egyes tételeikben van is olyan, ami manap túlhaladott álláspont, az alapelvek olyanok, melyek ma ishelytállanak és amelyek nélkül ez az intézmény alig valósítható meg.

Mindenki láthatja, hogy az a komoly pacif izmus, amelyet ők hirdetnek, a keresztény morál szilárd alapján nyugszik, ezt a pacifizmust nem lehet kivégezni azzal, ha a nyávogó jelzővel díszítik. A komoly és lelkiismeretes erkölcsbíró szava nyilatkozik meg bennök, távol attól a felfogástól, melyet a keresztény ókorban egy Tertullian képvisel, a legújabb korban pedig Tolstoj abba a rosszul értelmezett evangéliumi szózatba foglalt össze: «Ne álljatok ellene a gonosznak».

De azért férfias bátorsággal mondják meg, és pedig a politikai abszolutizmus e korában, császárokkal, királyokkal és köztársaságok vezetőivel ^zeniben az igazságot, oly szavakkal, melyeket a mai szabad véleménynyilvánítás idejében szinte veszedelmes kiejteni s könnyen a defetizmus kategóriájába sorolnak, miként Németországban Fr. W. Foerster példája mutatja. E nagy theologusoknak ma is értékes és jelentős fejtegetéseiből azt kell korunknak mindenekelőtt megjegyeznie, hogy mindezek a kérdések nem csupán jogi és gazdasági természetűek, hanem egyszersmind erkölcsi kérdések is, – és ha náluk, ama kor látószögének megfelelőleg, a gazdasági szempont háttérbe szorult, ne essünk ma abba a hibába, hogy az erkölcsi szem-

pontokat figyelmen kívül hagyjuk. A nemzetközi jognak igenis erkölcsi alapja van, s mindaddig nem dülhet össze, míg a népekben erkölcsi érzés lakozik.

Legyenek e nagy teológusok mintaképei a mai kor keresztény teológusainak. Az általuk felállított elvek igazolják őseink küzdelmeit hazánknak és a kereszténységnek védelmében, ez elvek alapján nem leszünk védtelenek a modern barbárság esetleges támadásaival szemben, s ezek az elvek a modern intézményekben megtestesülve biztosíthatják azt a nemzetközi megértést és szolidaritást, mely a békés munkának és a keresztény kultúra helyreállításának alapföltétele, s ezek alapján követelhetjük és remélhetjük azt is, hogy az európai civilizáció nem engedi meg, hogy a népszövetség csupán csak a győzők szindikátusa legyen s hogy széttépi azokat a béklyókat, melyeket egy igazságtalan békekötés a magyar nemzetre rakott.

A történelmi oktatás a nemzetek szövetsége szolgálatában.¹

ÖT Év és néhány hónap telt el azóta, hogy a magyar országgyűlésen elhangzott ez a szó: *Végre-valahára!* S ez a végre-valahára nem arra vonatkozott, hogy a magyar országgyűlés most már komolyan hozzálát a szociális alkotás munkájához, a szabadság, testvériség és egyenlőség elvének megvalósításához, ez a végre-valahára annak az örömmel adott kifejezést, hogy megkezdődik a tömegmészárlás, az ifjú életerő pusztítása, hogy az alkotó munka helyébe a romboló munka jön, hogy a végnélküli fegyverkezés álbékéje helyébe a nyílt háború lép. A magyar országgyűlésen mintegy meglepéssel állapították meg azt, hogy az a mérges gyümölcs, melyet a sovinszta sajtó izzó tüze termelt, megérett. Itt a háború, ezt állapították meg álszenteskodó páthossal, végre-valahára ütött a megtorlás órája – s ugyanaz nap este Budapest utcáin lármás tömegek vonultak végig, dologtalan, a szesztől mámoros emberek kiáltották tele torokkal: Éljen a háború! S miként Budapesten, úgy volt Belgrádban s nemsokára más fővárosokban is, egyrészt a nemzetek vezető politikusai,

¹ Megjelent a Magyar Paedagogia 1919. évi nov.- dec. számában.

hogyan az emberi társadalom fejlődésének menetét leírja és törvényeit megállapítsa abból a célból, hogy a további fejlődésnek útját egyengesse. Ebből a szempontból az eddigi történettanítás és maga a történetírás is nagyrészt célját tévesztette, mert nem az emberi fajt erősítő társas ösztönöket, hanem az emberben kétségkívül szintén lappangó, átöröklött harcias ösztönöket szolgálta, s ezáltal a társulási szervezkedést hátráltatta, az embereket állatiasabbakká, primitívebbé tette.

G. F. Nicolai, a nagynevű berlini tudós, ki a háború alatt a tudomány nevében a háború ellen nyíltan szót mert emelni, s akit ezért az orvosi tudomány nagy kárára tanszékétől elvontak, sőt várfogságra ítétek, a háború biológiájáról írt könyvében nagyon helyesen utal arra a tényre, hogy az emberben csakugyan vannak harci ösztönök, de manapság már túlhaladott álláspont az a Rousseau-féle elmélet, hogy az ösztönöket csak fel kell ismerni s aztán szabad folyást kell nekik engedni; az ösztönök, mondja a nagynevű fiziológus, nagyon konzervatív természetűek, gyakran csökevényei valami régi megszokottságnak, s ha vannak az emberben harci ösztönök, ez csak azt bizonyítja, hogy a harciasság valamikor, talán réges-régen elmúlt időben az ember fejlődésére szükséges, sőt hasznos volt, de nem következik az, hogy a jelenben is szükséges, sőt lehet, hogy épenséggel káros,¹ mert a mai művelt élet az ember öfenntartásának, személyes biztonságának és életfeltételeinek védelmét más, sokkal békésebb úton is el tudja érni a saját és mások életének veszélyeztetése

¹ G. F. Nicolai, Die Biologie des Kriegs. Zurich. 1917. 21. l.

nélkül. A modern technika vívmányaival a harci ösztön a társadalmakat a végpusztulásba viheti, mert a mechanika és kémia az ember romboló erejét a végtelenségig fokozza.

Aki eddig nem tudta vagy nem akarta elhinni, az a most lefolyt világháborúból meggyőződhetett arról, hogy a háború az embert az ősi állapotba helyezi vissza, erkölcsileg és gazdaságilag egyaránt. Az általános emberiesség eszméje, melyet a XVIII. század bölcselete ápolt s amely a nemzetközi érintkezést mind bensőségesebbé tette és a népek világszervezetét látszott előkészíteni, most egyszerre megszűnt, s megint azokba a kezdetleges, félbarbár művelődési viszonyokba estünk vissza, midőn falu faluval, törzs törzssel folytonos, legalább lappangó harcban állott. A társulás integráló folyamata megszakadt és a szétválasztás differenciáló ereje kerekedett felül. Ezt a visszafejlődő folyamatot kell a történelmi nevelésnek újra a haladó irányba terelnie. A történelemnek t. i. nemcsak a múltra kell tekintenie, hanem a jövő fejlődés útjait is kell egyengetnie, s ez az, amit eddig az iskola termeiben csaknem teljesen elhanyagoltak. A történelemnek reá kell mutatnia arra, hogy az emberi fejlődés tulajdonképpen az emberi társulás folyamata, nem pedig a háborúk láncolatáé. A háborúk maguk is közvetve a társulásra vezetnek, amennyiben az emberekből azt a tapasztalatot érlelik meg, hogy a küzdő felek céljukat csak megegyezés és azt követő együttműködés által érhetik el; a versenytársaknak munkatársakká kell lenniök. Ezt a fejlődési törvényt P. Renouvier így fejezi ki: Az emberi haladás törvénye az ellentétből az együttműködéshez

vezet, még rövidebben pedig A. Small e néhány szóval: *from struggle to cooperation*, a küzdelemből az együttműködéshez.

Az ember társas ösztönének a folyománya az a nemes érzelem, melyet hazaszeretetnek nevezünk. A korok szerint azonban ez érzelem tárgyának határai eltolódtak. A régi görög hazaszeretete az ő saját polisára, városállamára terjedt ki, bár közös veszedelemben a görög nemzet egysége is meg tudott nyilatkozni. A rómainak hazája eleinte az *urbs*, Róma városa volt, de a római birodalom idejében Gallia, Hispánia, Illyricum stb. ép-úgy a *patria* fogalmához tartozott, mint Itália, és a görög műveltségű zsidó sz. Pál apostol, *civis Romanusnak* mondja magát. A római hazaszeretet ennél fogva némileg a világpolgárság jellegével bírt, nem szorítkozott egy *természeti határok* közé foglalt területre s ugyanazt a nyelvet beszélő nemzetekre. Szép példáját látjuk benne a nemzetközi gondolat terjeszkedésének, melyet a népvándorlás korában a barbár és félbarbár népek beözönlése akasztott meg. A nemzetközi kapcsolat lazulása tényleg összeesik a közművelődés hanyatlásával.

A jelenkori műveltség szintén nem lehet meg a nemzetközi hazaszeretet terjeszkedése nélkül. Valamint minden haza vagy állam csak bizonyos elvonás, mert mindegyik csak egy része a föld felületének és abból ki nem emelhető, éghajlata, állat- és növényvilága a legszorosabb kapcsolatba hozzá nemcsak a határos tartományokkal, hanem messzeeső földrészekkel, sőt tengerekkel, úgy egy nemzet sem áll meg magában; gazdasági, társadalmi és közművelődési viszonyok a legszorosabb kapcsolatba hozzák más nemzetekkel. A földrajz

tanítását nagyon helyesen a szülőföld ismertetésével kezdjük, onnan megyünk tovább saját országunk s aztán más országok ismertetésére, bár az utóbbi ezidőszerint talán egy kissé mostoha elbánásban részesül, de mégis a hazát kapcsolatba hozzuk a földnek többi részeivel. A történelmi oktatásban szintén leghelyesebb módszernek tartom, ha saját társadalmunk fejlődésének ismertetésével kezdjük a dolgot, úgy, amint rendszerint meg is történik, de a földrajzi módszertől eltérőleg a további fokozatokon a nemzeti történelmet nem hozzák kapcsolatba a többi nemzetekével, hanem inkább ellentétbe helyezik vele, az úgynevezett nemzeti történelmek mintegy kiemelik a saját nemzetüket a többi nemzetek köréből, a többiekben nem munkatársakat, hanem ellenségeket látnak. A nemzeti történelemnek ilyen beállítása egészen tudományellenes és a haladást, a társulás terjeszkedését megakasztó eljárás. A népek természettől fogva épúgy nem ellenségeik egymásnak, mint ahogy nem azok a Kárpátok és az Alpok, a Duna és a Volga. Mindaddig, míg a történelem előadása nem tud erre a magaslatra emelkedni, nem felel meg igazi céljának.

Az emberiség történelme tulajdonképp az emberi társulás terjeszkedésének, fokozatos haladásának folyamata; természetesen vannak benne a visszaesésnek is ijesztő példái. A művelődés egész fejlődése nem más, mint a társulás fejlődése és terjeszkedése. Kezdetleges népeknél a társulás nem terjed tovább a patriarchális családnál, a művelődés haladása feltételezi családoknak (*Sippe*) egyesülését a törzsből, törzsekből alakul ki a nemzetség, nemzetségekből a nemzet; a mai kor világ-

gazdasága, világkereskedelme, világközlekedése pedig itt sem állhat meg, a mai gazdasági kultúra a nemzetek világszövetségét tételezi föl. S amint a földrajz azt mutatja, hogy az úgynevezett természeti határokat, a hegyláncokat a közlekedési technika ledöntötte, s hogy az óceánok ma nem népelválasztók, hanem összekötő hidak, úgy kell a történelem előadásának a világszövetség nagy társulását előkészítenie.

A világháború, melynek hullámai még nem csendesedtek el, csak világszövetséggel fejezhető be, oly világszövetséggel, melyben nem győzők és legyőzöttek állanak egymással szemben, hanem egyenlően önrendelkezéssel bíró nemzetek. A kisebb társadalmakat is az együvé tartozás tudata és érzete tarthatja csak állandóan össze, nem az egyik résznek hatalmi parancsa a másik fölött, mely megtorló gondolatokat fakaszthat s a társadalmi egyensúlyt újra felboríthatja; így kell a nemzetek világtársadalmának is a nemzetközi összetartozás alapjain felépülnie. A társadalmi összetartozás ápolása végett a nevelőnek a különféle munka egymásrautaltságát kell minduntalan hangoztatnia és lépten nyomon kínálgató példákkal szemléltetnie; épígy kell a világtársadalmi összetartozás ápolása céljából a különféle országok és nemzetek termelő munkájának és szellemi műveltségének egymást elősegítő és kiegészítő működését szemléltetnie, így fog majd a hazaszeretnek egy magasabb foka kifejlődni, egy olyan hazaszeretet és nemzeti öntudat, mely nem helyezkedik ellentétbe a más hazák szeretetével és más nemzetek öntudatával.

A világháború az ő borzalmas következményeivel két

lehetőség elé állítja a művelt világot: vagy ahhoz a megértéshez vezeti a tömegeket, hogy a világtársulás gondolatát minden fölé helyezve megalkossák a nemzetek szövetségét, vagy pedig a művelt világ megint abba a válságos helyzetbe jut, amelyben volt a római birodalom összeomlásakor.

A háború tanulságai úgy látszik átjárják a tömegek szívét, új világot, új társadalmi berendezkedést kívánnak, mely a mostani társadalmi egységek jogegyenlőségét megalkotva a nagy társulást létrehozza. E lelki átéléseket, melyek a jobb meggyőződésre és az eddigi nemzeti és állami ideológiák átalakulására vezettek, a nevelés művészetének meg kell rögzítenie, az ifjú lelkekbe átültetnie, hogy a világháború nagy áldozataival arányos haladás legyen az emberiség osztályrésze. S akkor majd sem a népek tanácsaiban nem fogják többé mondani: Végre-valahára itt a megtorlás, sem azt nem fogják hangos szóval kiáltani: Éljen a háború! hanem minden gondolkozó ember szívéből fakad és nemzetközi összhangban kitör ez a hatalmas szózat: Végre-valahára itt a megértés napja, éljen a nemzetek világszövetsége!

A középiskola reformjához.

(Hozzászólás.)

(Aurora, 1920 január 11.)

LEGALÁBB is két évtized óta foglalkoztatja a paedagógus köröket a középiskola reformjának kérdése, de gyakorlati eredmény nélkül, mert minden csak maradt a régiben. A radikális párt fel akart forгатni minden eddigi rendszert és tisztán természettudományi oktatást kívánt adni, a konzervatív párt pedig fenn akarta tartani a megszokott sablont. Pedig hiába, az idők változával a nevelés rendszerének és az oktatás anyagának is változnia kell, – de nem szabad azért a múlt tradícióival teljesen szakítania.

Eszembe jut itt egy ifjúkori élményem. Mint frissen maturált papnövendék szülőföldemen a szép tatai parkban sétálván, két tisztas öreg úrral kerültem szembe. Az egyik a házigazda volt, az öreg Eszterházy Miklós gróf, a másik pedig az ő vendége, az én püspököm, Zalka János. Midőn előttük tisztelegtem, magukhoz hívtak és belevontak a konverzációba. Beszédközben a gróf úr valami idézetet mondott Vergilius Georgiconjából s midőn a gróf a mondatot abbahagyta, a püspök folytatta, majd mikor ez pauzát tartott, a gróf mondta tovább. S aztán mosolyogva felém fordulva így szólt: «Ezek a fiatalok ezt már nem tudják». Igaza volt, de gondoltam magamban, ti se tudátok kiigazodni azokban a trigo-

metriai tételekben, melyek most még a fejemben kóvályognak. Csak gondoltam, hangosan nem mertem ezt kimondani.

Körülbelül két generáció választott el engem a két öreg úrtól, ma én is öreg úr vagyok s azóta, hogy ez történt, megint mintegy két generáció időszaka telt el s amilyen különbség volt az én középiskolai képzettségem és az öveik között, olyannak kellene lennie az én ki-képzettségem és a mostani ifjúságé között is. Új tudományszakok keletkeztek, pl. a ma oly fontos szociológia s biológia, melyeknek akkor hírét se hallottuk, s aki ezeknek az új tudományszakoknak alapismereteivel nem bír, az a modern életben könnyen irányát veszti.

Én a gimnáziumban jól megtanultam latinul, akár Horatiusból is nehézség nélkül tudtam fordítani, de latin klasszikusok szövegeit könyv nélkül elmondani nem tudtam; görögül is megtanultam annyira, hogy nagyobb nehézség nélkül szövegeket olvasni tudtam, ami talán a régiéknél kevésbé volt meg; a matematikában és fizikában pedig magasan fölöttük álltam. S ha most a jelenkorra megyünk át, sokan azt vélik, ma már a latint és görögöt, mint felesleges ballasztot, teljesen félredobhatjuk s helyükbe más modern tudományokat hozhatunk. Jól tudom, hogy a diákok, de sőt a szülők nagyrésze emellett adná le szavazatát.

Pedig nem szabad a dolgot elhamarkodni. Készségesen elismerem azt, hogy a mai fiatalembernek az általános műveltség elnyeréséhez nincs akkora latin és görög tudományra szüksége, amekkora az én deák-koromban elengedhetetlennek látszott, de én azt vélem, hogy a latin és görög nyelvnek valamelyes ismeretét

nem lehet nélkülözni a műveltség alapvetésénél sem, mert mindhiába, a mi kultúránk a görög-római kultúrának továbbfejlődése és ennek a kultúrának a hordnokai a latin és görög nyelv voltak s azért az európai kultúrának a megértéséhez a latin, sőt még a görög nyelv valamelyes ismeretét sem nélkülözhetjük teljességgel.

A mai kor művelt emberétől nem követeljük, hogy Horatiust, Vergiliust, Cicerót eredeti szövegében ismerje és idézni tudja, még arra sincs szüksége, hogy akár latin, akár görög klasszikusokat fordítani tudjon, hogy a latin prozódia titkait ismerje, vagy pláne, hogy gondolatait klasszikus latin nyelven kifejezni tudja; még a görög s római mythológia is terra incognita maradhat előtte, de minduntalan szüksége lesz reá, hogy tudja, mit jelent az, midőn *terra incognita*-ról beszélnek, vagy mikor a jogász a *rebus sic stantibus* clausulát említi, vagy mikor *hypothesis*, *systema* vagy hasonló, csaknem a közhasználatba átment görög szóval találkozik. Ezeknek egy európai műveltségű ember előtt nem szabad egészen idegen szónak lenniök oly mértékben, mint egy chinai vagy arabs szónak.

A természettudós, pl. különösen a zoológus vagy botanikus szintén nem nélkülözheti a latin vagy görög nyelv valamelyes ismeretét; igaz, hogy pl. a kertész is használhatja a növények görög és latin neveit, de az ember mindjárt észreveszi magán a kiejtésen is, hogy nála ez csak egy felszínes, mechanikus ismeretnek a jelzése, nem megokolt tudományos megértés. Épúgy lehet rövidesen beszélgetés közben megismerni, hogy gimnazistával vagy reálistával van-e dolga az embernek, ha az illető a *skepsis*, *paroxysmus*, *kritérium*, *synthesis*, *bázis*.

in flagranti, *Te Deum* stb. szókat öntudatosan használja, vagy öntudatlanul, némileg ügyetlenül alkalmazza. De meg aztán a természettudományok és a technika internationalis jellegű műszavai is mind görög vagy latin eredetűek és nagyon is kívánatos, hogy az általános műveltségű ember valami okát tudja annak, miért telegramm a telegramm és miért grammophon a neve a grammophonnak.

Én azért nagyon tudom helyeselni a dán középiskolai tantervet, mely az alsó osztályok számára egységes középiskolát állít fel, de úgy, hogy a negyedik osztály befejeztével mindenkinek jusson valami a latinból és gondoskodva van arról is, hogy a görög nyelv elemeiben a matematikai osztályt végzők is jártasak legyenek. Ezáltal át van hidalva az az űr, amely nálunk a humanisták és realisták között tátong.

Nézetem szerint az első osztályban az anyanyelven kívül valami élő nyelvvvel kellene gyakorlati módon az oktatást megkezdeni. Mert nagyon jó, ha a gyermek megismerkedik azzal, hogy anyanyelvén kívül más nyelv is létezik és próbálkozik gondolatait ezen is valahogy kifejezésre juttatni, így fogja csak a saját anyanyelvét szerkezetében jobban megismerni. S mivel élő nyelvet könnyebben lehet elsajátítani gyakorlati módon, azért kell ama paedagógiai alapelv szerint, hogy mindig a könnyebbről kell átmenni a nehezebbre, az idegennyelvű oktatást élő nyelvvvel kezdeni. A legcélszerűbb lesz e tekintetben, ha majd általánosabbá válik (és legyen meg mielőbb) az esperanto nyelv, mert ezt legkönnyebben el lehet sajátítani és szerkezetében a legegyszerűbb és legáttetszőbb, Aki tud esperantóul, amit a gyermek heti

két óra alatt egy év alatt tökéletesen elérhet, annak már a latin nyelv szóanyaga nem lesz ismeretlen dolog. A latinnal legalább is a harmadik osztályban kellene kezdeni és pedig szintén gyakorlati módszerrel. Hetenként négy óra elég volna belőle, hogy két év alatt mindenki könnyű mondatokat lefordíthasson. És ennyi elég az általános műveltséghez, de szükséges is, még a realistának is.

A gimnázium felső osztályaiban a fősúlyt arra kellene fordítani, hogy az ifjak mindennemű latin szöveget megérteni tudjanak. A most dívó módszer alapján oly klasszikus szövegeket elemeznek és fordítanak, melyek igazi szépségét még magyar fordításban sem tudja az ifjú eléggé méltányolni. Azt hiszem a régi Rómában nem a 15-16 éves ifjak voltak azok, akik Cicero és Horatius stílusának szépségeit élvezték, hát ne követeljük ezt a magyar ifjútól. Elismerem, hogy a görög nyelv nem tartozik a könnyű nyelvek közé, de nem is szükséges az, hogy gimnazistáink és realistáink az összes erős aorisztusokat emlékezetükben tartsák, kívánatos azonban, hogy e nyelvnek szép szerkezetével megismerkedjenek és általa a tudományos műszavak etymológiáját megértsek. Amennyit a theológusnak tudnia kell (vagy kellene) a héber nyelvből, hogy a szentírást megértse, annyit kell tudnia minden művelt embernek a görög-latin kultúra nyelveiből. Ehhez kellene aztán járulnia még általános alapvonásaiban az összehasonlító nyelvészet ismertetéseknek, mert így tudja csak megérteni az ember azt, hogy mi a nyelv, a gondolatok kifejezésének e bámulatos eszköze.

TARTALOM.

Oldal

Előszó	5
A mi célunk	11
Kereszténység és szocializmus	17
A nemzetközi élet újraéledése	23
A tartós békét biztosító szervezkedések	30
Az élet szentsége	41
A keresztény kultúra lényege	47
Magyarország restaurálása és Európa restaurálása	62
A megértés felé	71
Magyarok és lengyelek	82
A népek szövetségének eszméje az új scholasztikában	88
A történelmi oktatás a nemzetek szövetsége szolgálatában	113
A középiskola reformjához	122

TARTALOM.

	Oldal
Előszó - -	5
A mi célunk -	11
Kereszténység és szocializmus... ..	17
A nemzetközi élet újraéledése	23
A tartós békét biztosító szervezkedések	30
Az élet szentsége- -	41
A keresztény kultúra lényege	47
Magyarország restaurálása és Európa restaurálása	62
A megérlés felé	71
Magyarok és lengyelek -r..	82
A népek szövetségének eszméje az új scholasz- tikában	88
A történelmi oktatás a nemzetek szövetsége szol- gálatában	113
A középiskola reformjához	122